

Emevîler döneminde yoğun olarak yürütülen mevâlî politikası, Abbâsî Devleti'nin 132/750 yılında kurulmasıyla birlikte azalmaya başlamıştır. Fakat bu politikanın Abbâsîler zamanında devletin üst kademelerinde sürdürüldüğü görülmektedir. Abbâsî halifeleri Fars ve Türk unsurlarına dayanarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. İdarî ve askerî alanlarda zamanla kudret ve nüfuzları artan bu şahıslardan bazıları Abbâsî halifeleri tarafından mevâlî politikası çerçevesinde ortadan kaldırılmışlardır. Bunlardan biri Afşin lakabıyla bilinen Haydar b. Kavus'tur. Afşin, kendi iradesiyle İslamiyet'i kabul ederek devletin askerî alanında önemli görevler yürütmüştür. Abbâsî Devleti'ni yirmi seneden fazla uğraştıran Bâbek İsyânı'nı bastırması ve Amorium Seferi esnasında Bizans İmparatoru'nu hezimete uğratması örnek olarak gösterilebilir. Bâbek İsyânı'nı bastırması neticesinde Halife Mu'tasım tarafından takdir edilerek Üşrûsene'nin valiliğine ek olarak Sind, Cibâl ve Azerbaycan gibi bölgelerinin de idaresine verilmiştir. Bunun yanı sıra halife tarafından milyonlarca altın dinâr ile ödüllendirilmiştir. Onun üstün başarıları Ebû Temmâm gibi dönemin meşhur şairleri tarafından da methedilmesine vesile olmuştur. Afşin'in bu şekilde güç ve nüfuzunun zirvesine ulaşması, Tâhirîler'nin elinde bulunan Horâsân valiliğini elde etmeye sevk etmiştir. Bunun için Tâhirîler ve Abbâsîler'e karşı ayaklanmış olan Mâzyâr'ı desteklemiştir. Onun bu faaliyeti karşısında Horâsân valisi Abdullah b. Tâhir, Halife nezdinde Afşin'i kötülemeye başlamıştır. Afşin, Üşrûsene'ye gizlice yüklü miktarda nakit para ve silah sevkiyatı yapmakla suçlanmıştır. Ayrıca Mâzyâr'ı isyana teşvik etmekle de suçlanan Afşin, Halife Mu'tasım'ın gözünden düşürülmüştür. Başta Halife Mu'tasım olmak üzere Abbâsî Devleti'nin veziri, kâdilkudâtı ve Arap devlet adamlarının Afşin'e karşı cephe almalarının bir diğer sebebi ise onun Ebû Dülef el-İclî ile şahsî husûmet içerisine girmiş olmasıdır. Dönem kaynaklarının ifadelerine göre Arap ricâlinden olan Ebû Dülef, Bâbek'e karşı verilen savaş esnasında Afşin'in layıkıyla mücadele etmediğini ve onun kaçarak Ermeniyeye bölgesine gitmesine göz yumduğu şeklinde Mu'tasım'a şikâyetinde bulunmuştur. Bu nedenle Afşin'in müsâdere ve katledilmesi talebinde bulunması, arada bir husûmetin başlamasına sebep olmuştur. Fakat Afşin, Bâbek İsyânı'nı bastırdıktan sonra Ebû Dülef'in müsâdere ve öldürme iznini Halife Mu'tasım'dan almakta başarılı olmuştur. Ancak Ebû Dülef'in önemli Arap ricâlinden ve Kâdilkudât Ahmed b. Ebî Du'âd'ın yakın dostu olması sebebiyle Afşin emeline ulaşamamıştır.

Onun mevâlîden biri olarak başarılı faaliyetleri neticesinde güç ve nüfuzunu arttırması, Kâdilkudât Ahmed b. Ebî Du'âd ve Ebû Dülef el-İclî gibi Abbâsî Devleti'nin nüfuzlu Arap bürokratlarının aleyhte cephe almalarına sebep olmuştur. Bu şahıslar dönemin halifesi el-Mu'tasım'ı ikna ettikten sonra Afşin'i bazı ithamlarla mahkemede suçlu bularak yok etmişlerdir. Afşin'in yok edilme hadisesi, Gazneli bürokratlarından olan tarihçi Ebülfazl Muhammed Beyhakî tarafından *Târih-i Beyhakî* adıyla şöhret bulan eserinde inikâs bulmuştur. *Târih-i Beyhakî*'de yer alan Afşin ile Kâdilkudât ve halife Mu'tasım arasında cereyan eden konuşmalar, mevâlî politikasının Abbâsîler döneminde de sürdürüldüğünü göstermektedir. Bu çalışmada, dönemin Arapça ve Farsça kaynakları incelenerek Afşin'i başarıya götüren sebepler, kendisine yöneltilen suçlamalar ile Abbâsîler döneminde devam ettirilen mevâlî politikasına dair bilgiler ortaya çıkartılarak sonuçları bilim camiasına sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Afşin, Abbâsî Devleti, Mevâlî Politikası, Ebî Du'âd, Beyhakî.

ABBÂSÎ DÖNEMİ MEVÂLÎ POLİTİKASININ GAZNELİ DÖNEMİNE YANSIMASI: AFŞİN ÖRNEĞİ

THE REFLECTION OF THE ABBASID PERIOD MAWALI POLICY ON THE GHAZNAVID PERIOD: THE CASE OF AFSHIN

ABSTRACT

The mawali policy, which was carried out intensively during the Umayyad period, began to decline with the establishment of the Abbâsîd state in 750. However, it is seen that this policy was maintained at the upper levels of the state during the Abbâsîd period. Abbâsîd caliphs continued their existence based on Persian and Turkic elements. Some of these people, whose power and influence increased over time in the administrative and military fields, were eliminated by the Abbâsîd caliphs within the framework of the mawali policy. One of them is Haydar b. Kavus, known as Afshin. Afshin accepted Islam with his own will and carried out important duties in the military field of the state. The suppression of the Bâbek revolt, which occupied the Abbâsîd state for more than twenty years, and the defeat of the Byzantine Emperor during the Amorium expedition can be cited as examples. His suppression of the Babek Rebellion was appreciated by the Caliph Mu'tasim, and as a result, along with the governorship of Üşrusene, the administration of regions such as Sind, Cibâl and Azerbaijan was given to him. In addition, he was rewarded with millions of gold dinars by the caliph. His outstanding achievements were also instrumental in being praised by famous poets of the period such as Abu Temmâm. Afshin's reaching the peak of his power and influence in this way helped him to obtain the Khorasan governorship, which was in the hands of the Tahirids. For this reason, he supported Mazyâr, who rebelled against Tahirids and Abbasids. In response to his activities, the governor of Khorasan, Abdullah bin Tahir, began to denigrate Afshin before the Caliph. Afshin was accused of secretly shipping large amounts of cash and weapons to Üşrusene. In addition, it was aimed that Afshin, who was also accused of inciting Mazyar to rebellion, would lose his reputation in the eyes of the Caliph Mu'tasim. Another reason why especially the Caliph Mu'tasim, the vizier of the Abbasid State, the qadilqadat and the Arab statesmen took a front against Afshin is that he entered into personal enmity with Abu Dülef el-İclî. According to the statements of the sources of the period, Abu Dülef, who was an Arab dignitary, complained to Mu'tasim that Afshin did not fight properly during the war against Babek and that he allowed him to flee to the Armenian region. For this reason, his demand for the confiscation and murder of Afshin led to the occasional hostility. However, after Afshin suppressed the Babek Rebellion, he was successful in obtaining permission to confiscate and kill Abu Dülef from Caliph Mu'tasim. However, Afshin could not reach his goal because Abu Dülef was one of the important Arab dignitaries and was a close friend of Kadilkudât Ahmed bin Ebî Du'ad.

His increase in power and influence as a result of his successful activities as one of the mawalis caused influential Arab bureaucrats of the Abbâsîd state, such as Kâdilkudât Ahmed b. Ebî Du'ad and, Ebû Dülef el-İclî, to take sides against him. These people convinced the caliph of the time, al-Mu'tasim, and found Afshin guilty and destroyed by courting him on some charges. The event of the destruction of Afshin is reflected in the work of historian Ebû'l-fazl Muhammed Beyhakî, who is famous for his work called *Târih-i Beyhakî* and, is one of the bureaucrats of the Gaznavids. From the conversations that took place between Afshin, the Kadî'l-kudat and the caliph Mu'tasim in *Târih-i Beyhakî*, it is seen that The Abbâsîd Caliphate also continued the mawali policy. In this study, by examining the Arabic and Persian sources of the period and, by revealing information about the reasons that led Afshin to success and, the accusations against him, the results of the continuation of the mawali policy during the Abbâsîd period will be presented to the scientific community.

Keywords: Afshin, Abbâsîd State, Mawali Policy, Ebî Du'ad, Beyhakî.

GİRİŞ

Tarih boyunca muhtelif kavimler arasında diğer ulusları yok sayan veya küçümseyen tarzda bir milliyetçiliğin varlığı görülmektedir. Her ne kadar bu oluşum İslamiyet tarafından takbih edilerek yasaklandıysa da Emevîler zamanında uygulanan mevâlî politikasıyla yaygın bir hâl almıştır. Bu dönemde gayr-ı Arap uluslara karşı uygulanan bu politikayla ilgili bilim camiasınca çok sayıda araştırma yapılarak sonuçları neşredilmiş olduğundan, tekrara düşmemek için burada uzunca bahse konu edilmeyecektir. Bu devletin bir asra varmadan siyasî ömrünü tamamlamasında birçok âmîli saymak mümkündür. Şüphesiz gayr-ı Arapları ikinci sınıf insan grubu olarak gören bu politika karşıtlığı, Emevîler'in çöküşünde etkili olan sebepler arasında önemli bir yere sahiptir. Devletin uyguladığı bu politika, Arap olmayan milletlerin Emevîler'e karşı kin ve nefretini mucip olarak Abbâsî ihtilali için müsait bir zemin hazırlamıştır.¹ Nitekim Abbâsî ihtilâli, Emevîler'in tutumu karşısında her yola

¹ Emevîler zamanında mevâlîye karşı uygulanan davranış ve tutum hakkında bkz. Ebû'l-ferec el-İsfehâni, *El-agâni*, Daru'l-ihya yay., Beyrut 1994, C. XVI, s. 337-38; İzzeddin İbn-i Esir, *Tarih-i Kâmil*, (Farsçası: Hamidruza Ajir), Esatir yay., Tahran 1381, C. VII, s. 2983 ila 2987; Ahmed Emin, *Zuha el-Islam*, Telif ve el-Tercume yay, Kahire 1933, C. I, s. 17-49; Corci Zeydan, *Tarih-i Temeddün-i İslami*, (Farsçası: Ali Cevahir), Emir Kebîr yay., Tahran 1372, C. IV, s. 664, 686 ila 689, 696 ila 700, 729; Zabihullah Safa, *Tarih-i Edebiyat der-Iran*, Firdevs Yay., Tahran 1369, C. I, s. 18-22.

başvurabilecek bir duruma gelmiş olan mevâlîye büyük ölçüde dayanmak suretiyle başarıya ulaşmıştır.² Bu doğrultuda Ebû Müslim el-Horâsânî'nin Emevîler'e karşı başlatmış olduğu faaliyetlerini örnek göstermek mümkündür.

Abbâsî Devleti'nin 132/750 yılında tesisıyla birlikte, Emevîler'e nazaran mevâlî politikasında önemli ölçüde değişiklik meydana getirilmiştir. Bunun neticesi olarak bir taraftan Emevîler döneminde fethedilen toprakların gayr-ı Arap ahalisinin İslamlaşma süreci hız kazanırken, diğer taraftan bu unsurlar Abbâsî devlet idaresinde makam, mevki ve nüfuz sahibi olmuşlardır.³ Çoğunluğu Türkler ve Farslar tarafından oluşan bu unsurlar, Abbâsî Hilâfeti'nin idarî ve askerî alanlarında vezaret, valilik, âmillik, ordu kumandanlığı, hassa ordusu kumandanlığı, saray ve halife muhafızlığı ile hâciblik gibi mühim vazifeleri icra etmişlerdir. Farslar genellikle vezaret ve valilik gibi idarî alanlarda etkin olurlarken, özellikle Me'mûn zamanı itibarıyla hilâfetin ordusu ağırlıklı olarak Türklerden teşkil edilmeye başlanmıştır. Bu durum Türklerin hilâfet merkezinde güç ve nüfuz sahibi olmalarının önünü açmıştır. Abbâsî halifelerinin bir taraftan güç ve nüfuzun mevâlî kökenli şahıslarla paylaşılmasından memnun olmayan Arap milliyetçileriyle, diğer taraftan Tâhirîler, ardından Saffârî ve Sâmânîler gibi zâhiren hilâfete bağlı devletler kurma çabasında olan Fars asıllı mevâlî ile mücadele etmek zorunda kalmaları, Türkleri bu mücadelede denge unsuru olarak kullanmaları sonucunu doğurmuştur.⁴

1. Bâbek İsyânı'nın Bastırılmasında Afşin'in Rolü

Türklerden oluşturulan Abbâsî ordusu bünyesinde yetişerek yükselen kumandanlar arasında Afşin lakabıyla meşhur Haydar b. Kavus önemli bir yere sahiptir. Aslen Üsrüşeneli olan Afşin, bölgenin yerel beylerinden olan babasıyla arasının açılması üzerine 206/821-22 yılında Abbâsîlere iltica ve İslamiyet'i kendi iradesiyle kabul etmiş bir şahıstır.⁵ Hilâfetin hizmetine girdikten sonra önemli seferlerde yararlılıkları ve Abbâsîlerin aleyhine gerçekleşmiş olan isyânları bastırmada mühim icraatları bulunur. Bunlardan hiç şüphesiz en önemlileri Bâbek el-Hürremî İsyânı'nın bastırılması ile Amorium Seferi esnasındaki faaliyetleridir. Abbâsîlere karşı İranlıların 201/816 yılında Me'mûn döneminde başlattıkları ve yaklaşık 22 yıl devam ederek Mu'tasım zamanında son bulan Bâbek İsyânı Hemedan, Cibâl, İsfahan ve Azerbaycan gibi geniş sahaya yayılmıştı.⁶ Abbâsîlerin bunlarla mücadele maksadıyla sevk ettiği orduların birçoğu isyânı bastırmak bir yana dursun, birkaç defa yenilgiyle geri çekilmişlerdir.⁷ Abbâsî Hilâfetini zor durumda bırakan bu isyânı bastırmak, Türk kumandanı Afşin'in marifetiyle 223/838 yılında ancak mümkün olabilmiştir. Afşin'in Bâbek İsyânı'nı bastırması ve yakalanmasındaki başarısı hilâfeti büyük ölçüde rahatlatmış ve Bizans'ın Zibatra ve Malatya saldırılarına cevap verme kabiliyeti bahsetmiştir. İsyânı bastırmasındaki başarısından dolayı dönemin tarihi kaynaklarının kendisinden övgüyle bahsetmeleri ve meşhur şairler tarafından methedilmesi onun icraatının büyüklüğü ve ehemmiyetini gösterir.⁸

2. Afşin'in Amorium Seferi'nde Gösterdiği Başarı

Afşin'in Abbâsî Hilâfeti'ne bir diğer önemli hizmeti ise Amorium Seferi esnasında gösterdiği olağanüstü başarısıdır. Abbâsîlerin Bâbek İsyânı'yla meşgul bulunmasından istifade eden Bizans İmparatoru Theophilos, 223/837-8 yılında Suğûr'u aşarak Zibatra ve Malatya bölgesinde Müslümanlara darbe indirmiştir.⁹ İmparatorun bu saldırısına karşılık Abbâsî Hilâfeti, bizzat Mu'tasım'ın kumanda ettiği büyük bir orduyla intikam harekâtı başlatmıştır. İki koldan hareket eden ordunun ana kuvvetleri Mu'tasım'ın kumandası altında Tarsus'tan kuzeye doğru ilerlerken, sağ cenah Afşin'in emri altında Suruç civarından İmparatorluk topraklarına giriş yapmıştır.¹⁰ Abbâsî Devleti'nin saldırısına karşı koymak üzere harekete geçen İmparator, muhacim kuvvetleri karşılamak üzere Ankara civarında duraklamış, fakat daha az olması sebebiyle önce doğudan kendisine doğru ilerlemekte olan Afşin'in kuvvetlerini ortadan kaldırarak daha sonra esas Abbâsî ordusuyla yüzleşmeyi uygun bulmuştur.¹¹ Tokat Kazova civarında Afşin'in kuvvetleriyle karşılaşan İmparator, ordusunun sayı bakımından üstün olmasına rağmen hezimete uğramıştır. Dazimon veya Anzen Savaşı olarak da anılan bu muharebede Theophilos, Afşin karşısında çok zor duruma düşmüş, hatta canını zor kurtarabilmiştir. Üstelik bu savaşa İran'dan kaçarak İmparatorluk ordusuna dâhil olan Bâbek'in yandaşları Hürremîler de katılmışlardı. Bunlar Hristiyanlığı kabul ettikten sonra Theophobos adını almış olan Barsis'in (Nersî) kumandası altında adı geçen savaşa iştirak ve İmparatorun

² Zeydan, *age.*, C. IV, s. 700, 729; Safa, *age.*, C. I, s. 12-13. Ayrıca bkz. H. Dursun Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, İlgi Kültür Sanat yay., İstanbul 2015, s. 89.

³ Abdulhusayn Zarrinkub, *Do Karn-e Sukût*, Emir Kebir yay., Tahran 1336, s. 166.

⁴ Safa, *Tarih-i Edebiyat der-Iran*, C. I, s. 25.

⁵ Yıldız, *age.*, s. 138.

⁶ Gulamhusayn Siddîkî, *Cünbeşhâ-yı Dinî-yi İrani*, Pajeng yay., Tahran 1372, s. 297.

⁷ Muhammed b. Cerîr-i Taberî, *Tarih-i Taberî*, (Farsçası: Ebû'l-kasım Payende), Esatir yay., Tahran 1380, C. XIII, s. 5804; İbn-i Haldun el-İberî'de Bâbek'in karşısında hezimete uğrayan Abbâsî kumandanlarının bir listesini vermiştir. Bkz.: Abdurrahman b. Muhammed İbn-i Haldun, *el-İber (Tarih-i İbn-i Haldun)*, Farsçası: Abdulmuhammed Ayetî, Mutaleât-ı Farhangî yay., Tahran 1383, C. II, s. 476.

⁸ Afşin'i bu başarıları münasebetiyle metheden şairler Ebû Tammam Tayî ve Hüseyin b. Dahhâk Bâhîlî'dir. Bkz. Taberî, *Tarih-i Taberî*, C. XIII, s. 5858, 5878.

⁹ İbn-i Esîr, *Tarih-i Kâmil*, C. IX, s. 4012-13.

¹⁰ Bu hareket ile ilgili detaylı bilgi için bkz.: Taberî, *Tarih-i Taberî*, C. XIII, s. 5861-5862; İbn-i Esîr, *Tarih-i Kâmil*, C. IX, s. 4013-4016.

¹¹ Yıldız, *age.*, s. 187.

ABBÂSÎ DÖNEMİ MEVÂLÎ POLİTİKASININ GAZNELİ DÖNEMİNE YANSIMASI: AFŞİN ÖRNEĞİ

kurtuluşunda da önemli rol oynamışlardır.¹² İmparator Theophilos'un, Abbâsî ordusunun Bizans topraklarına ilerleyişini durdurmak bir yana dursun, mezkûr ordunun sadece Afşin tarafından kumanda edilen kısmını dahi engelleyemediği görülür. Aldığı bu yenilgi sonrasında uzun bir müddet kendisinden bir haber alınmadığı için öldürüldüğü şayiisi yayılmış; Bizans merkezinde öylesine bir kargaşa hüküm sürmüştür ki, yukarıda bahsi geçen İran asıllı Hürremî, Dazimon mağlubiyetinin ardından kaçmış olduğu Sinop'ta İmparator ilan edilmiştir. Görüldüğü gibi Afşin'in emri altındaki ordusunu etkin bir şekilde kullanması, İmparatora karşı Mu'tasım'ın kumandası altında hareket etmekte olan esas Abbâsî ordusuna lüzum bırakmadan Theophilos'u hezimete uğratmıştır. Bu mağlubiyet Bizans üzerinde olumsuz yönde büyük bir tesir bırakırken, Amorium Seferinin Abbâsîler lehine olumlu sonuçlanmasına vesile olmuştur.

3. Sonun Başlangıcı

Afşin'in artan nüfuzu ve Tâhirîlere tevcih edilmiş olan Horasan valiliğini elde etmek üzere giriştiği gizli teşebbüsleri onun sonunu hazırlamıştır. Abbâsîler, Emevîlere karşı gerçekleştirdikleri ihtilâlin başlangıcında mevâlîye son derece önem atfederken kendilerinin Hâşimoğullarına mensup Arap soyundan olduklarını asla unutmamışlardır. Zira Emevîlere karşı elde edilen başarımların ardından mevâlî politikasında genel anlamda müspet bir değişiklik meydana geldiyse de bazı özel durumlarda aynı vaziyetin devam ettiği görülmektedir. Mevâlî açısından menfî ve istisnai vaziyetin genellikle askerî ve idarî alanlarda aşırı güç ve nüfuz kazanmış olan gayr-ı Arap unsura yönelik olduğunu söylemek mümkündür. Abbâsîlerin ilk halifesi Seffâh zamanında mevâlîden olan Ebû Seleme Hallâl ortadan kaldırılırken, Halife Mansur döneminde ise Ebû Müslim el-Horâsânî bir desise ile yok edilmiştir. Hârûnürreşîd'in hilâfetinde Bermekî ailesi tarih sahnesinden silinmeye çalışılırken, Halife Me'mûn döneminde Fazl b. Sehl ile Tâhir b. Hüseyin bertaraf edilmişlerdir. Halife Mu'tasım zamanında ise Afşin ortadan kaldırılmak suretiyle mevâlî politikası üst düzey gayr-ı Arap milletini hedef alarak sürdürülmüştür.¹³

4. Afşin'e Yöneltilen İthâmlar ve Mahkemesi

Afşin'e yöneltilen suçlamalar ve mahkemesiyle ilgili önemli çalışmalar yapılmış olduğundan dolayı burada birkaç hususa işarette bulunmakla yetineceğiz. Yukarıda temas edildiği gibi Afşin'in Bâbek İsyânı'nı bastırması ve Amorium Seferinde Abbâsîlere fevkalade yararlılıklarda bulunmuş olması nedeniyle şöhretine muvazi olarak güç ve nüfuzu da artmıştı. Bu durum onun ata diyarı olan ve fethinden sonra yönetiminin de kendi uhdesine bırakıldığı Üsrûsene ile bağlarını sağlamlaştırmaya yönelmiştir. Ayrıca Bâbek İsyânı'nı bastırma görevlendirilirken Azerbaycan valiliğini de der-uhde etmişti.¹⁴ Bâbek'le mücadele sırasında gerek ganimet malları gerekse farklı yollarla elde ettiği nakdi malların bir miktarını hilâfet makamının bilgisi dışında adamları vasıtasıyla Üsrûsene'ye göndermeye başlamıştır. Fakat bu işi sürdürebilmesi için çeşitli görevler ifa etmekte olduğu Irak ve Azerbaycan ile kendi memleketi olan Üsrûsene arasında yer alan Horasan valiliğini de bir şekilde üzerine alması gerektiğini düşünmüştür. Oysa Horasan valiliği İran asıllı Tâhirîler sülalesinin uhdesinde olup, bu sıralarda hanedanın kurucusu olan Tâhir b. Hüseyin'in oğlu Abdullah tarafından yönetilmekteydi. Dönemin önemli kaynaklarından olan Taberî'nin belirttiğine göre Afşin, Horasan yönetiminde Abdullah b. Tâhir'i acziyet içerisinde göstermek maksadıyla, Cibâl ve Taberistân bölgesinde Abdullah'la rekabet halinde olan Mâzyâr b. Kârin'i gizlice desteklemiştir.¹⁵ Mâzyâr'ın Tâhirîler hanedanıyla eskiye dayanan bir husumet ve rekabeti bulunmaktaydı. Öyle ki Halife Mu'tasım Cibâl bölgesine ait vergilerin Abdullah b. Tâhir'e gönderilmesini emrettiği halde Mâzyâr bunu kabul etmiyor, Abdullah'a göndermeyeceğini açıkça beyan ederek bir müddet vergileri doğrudan Halife'ye ulaştırıyordu. Böylece Mâzyâr'ın gönderdiği vergiler Hemedân'da halifenin adamlarına teslim edildikten sonra Abdullah b. Tâhir'e iletilmekteydi. Bu durum birkaç yıl devam edince Mâzyâr ile Abdullah arasındaki rekabet iyice artarak büyük bir husumete dönüşmekte gecikmemiştir. İki arasındaki rekabet ve çekişmeler halife Mu'tasım'ı rahatsız etmiş olmalı. Zira Halife Mu'tasım birkaç defa Afşin'in yanında Tâhirîler'i Horasan valiliğinden uzaklaştırmak istediğini bildirmiştir.¹⁶ Bu durum Afşin'in Horasan valiliğini elde etmek için bir fırsat olarak değerlendirmeye başlamasına sebep oldu. Nitekim Taberî, Mâzyâr ile Abdullah arasındaki rekabetin Afşin'in şahsında, Abdullah b. Tâhir'in azledilmesi umudunu doğurduğunu zikretmektedir. Afşin gizlice Mâzyâr'la haberleşerek kendisiyle dostane münasebetler kurmak istediğini ve Horasan'ın şahsına vaat edildiğini bildirdiği gibi, Halife Mu'tasım'ın nezdinde Mâzyâr lehine söylemlerde bulunacağını belirtmiştir. Mâzyâr'ın Abdullah'a karşı ayaklanacağından şüphe duymayan Afşin'in hesabına göre, çıkacak muhtemel isyanda Abdullah

¹² Taberî, *Tarih-i Taberî*, C. XIII, s. 5860; İbn-i Esîr, *Tarih-i Kâmil*, C. IX, s. 4013. Thophobos ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Zarrinkub, *Do Karn-e Sukût*, s. 209-211.

¹³ Safa, *Tarih-i Edebiyat der-İran*, C. I., s. 22-23; Zarrinkub, *Do Karn-e Sukût*, s. 134-135; Gulamhusayn Yusufî, *Eba Muslim Serdar-ı Horasan*, İlmî Farhangi yay., Tahran 1378, s. 58.

¹⁴ Taberî, *Tarih-i Taberî*, C. XIII, s. 5919.

¹⁵ Taberî, *Tarih-i Taberî*, C. XIII, s. 5890.

¹⁶ Muhtemelen bu durum Mu'tasım'ın Abdullah b. Tâhir ile arasında Me'mûn döneminde cereyan eden bir hadiseden kaynaklanmaktadır. Buna göre Mu'tasım, kardeşi olan halife Me'mûn'un ziyaretine birkaç gulâmiyle birlikte gitmiştir. O sıralar hâciblik vazifesini yürütmekte olan Abdullah b. Tâhir, bu kadar glâmla halifeyi ziyaret etmesinin uygun olmayacağını belirtmiştir. Mu'tasım Abdullah'a: "Senin bu kadar adamınla sürekli halifenin etrafında bulunman uygun olurken, benim şu kadcık adamımla görüşmem nasıl uygun olmaz?" sözleriyle tepkisini gösterdikten sonra Abdullah b. Tâhir'e karşı kin beslemeye başlamıştır. Bkz. Ebû Sa'id Abdulhay Gerdîzî, *Zeynu'l-ahbâr*, (haz. Rahim Rızazade), Asar ve Mefahir-i Farhangi yay., Tahran 1384, s. 202.

b. Tâhir başarısız olacak, Halife Mu'tasım tarafından bu isyanı bastırmak üzere kendisi gönderilecekti. Bu şekilde Afşin, ulaşmak istediği hedef olan Horasan valiliğini elde etmeye bir adım daha yaklaşmış olacaktı.

Fakat hadiseler Afşin'in umduğu mecrada cereyan etmemiş; Mâzyâr vergi ödemesini keserek isyan etmiş olsa da halife tarafından bu isyanı bastırma görevi, rekabetin taraflarından biri olan Horasan valisi Abdullah b. Tâhir ve onun Bağdat'ta görevli bulunan amcasının oğlu Muhammed b. İbrahim'e verilmiştir. Mâzyâr önce kendi yeğenin, ardından da Kûhyâr adlı öz kardeşinin ihaneti neticesinde Abdullah b. Tâhir'in adamlarına teslim edilmiştir. Bu arada, yakalanmadan önce bir vesileyle kardeşi Kûhyâr'a Afşin'le mektuplaştığını ve davasında Afşin'in de desteğini almış olduğunu beyan ettiğinden bu durum Kûhyâr tarafından Abdullah b. Tâhir'e bildirilmiştir.¹⁷ Her ne kadar bazı kaynaklarda Afşin'in Mâzyâr'a yazmış olduğu mektubun nihayet Abdullah b. Tâhir'in eline geçtiği ve onun tarafından Halife Mu'tasım'a ulaştırıldığı belirtilmişse¹⁸ de bunun doğruluğu şüphelidir. Zira Afşin'in mahkemesinde şayet böyle açık bir delil hilâfet makamının elinde olsaydı, idamı için zayıf delillerin ispatı ile uğraşılmazdı. Ama yine de bu söylentiler Afşin'in sadece kudret ve nüfuzunun zirvesinden inmesine sebep olmakla kalmamış, bir mahkeme neticesinde hapsinin ardından ölümünü de beraberinde getirmiştir.

Afşin ile Mâzyâr arasında gerçekten mektup teatisi olup olmadığı günümüz araştırmacıları tarafından tartışılmakta olup, mektuplaşma haberinin Afşin'in ortadan kaldırılması için bir komplo olduğunu kabul edenler de bulunmaktadır.¹⁹ Bazı kaynaklarca Mâzyâr'ın yakalanması ile birlikte Afşin'in adı geçene yolladığı mektupların da Abdullah b. Tâhir tarafından Mu'tasım'a gönderildiği belirtilmişse de, yukarıda belirttiğimiz sebepten dolayı bunun mümkün olamayacağı anlaşılmaktadır. Zira mahkeme esnasında Afşin'le yüzleştirilen Mâzyâr, aralarındaki mektuplaşmayı ikrar etmeyerek söz konusu mektupların Afşin'in kardeşi Hâş tarafından kendi kardeşi Kûhyâr'a yazıldığını beyan etmiştir. Bu durum—şayet gerçekten aralarında bir haberleşme olduysa—Afşin'e ait mektupların ele geçirilememiş olmasına bir işaret olarak kabul edilebilir. Zira aksi durumda ellerinde bir delil olarak Afşin'in mektuplarını bulduran mahkeme heyeti, basit suçlamalar yoluna gitmezlerdi. Şu hâlde Taberî'nin belirttiği gibi arada bir mektuplaşma mevcut olmayıp, kendisini etrafındakilere güçlü göstermek amacıyla Mâzyâr tarafından şifahen yakınlarına söylenmiş ve olay gerçekmiş gibi algılanıp Afşin'in rakibi olan Abdullah b. Tâhir'e bildirilmiş olmalıdır. Kendisine karşı rakip olarak gördüğü Afşin'in aleyhinde her vesileye başvurmakta olan Abdullah b. Tâhir'in bu durumu vuku bulan bir hakikat gibi halifeye aktarmış olma ihtimali yüksektir. Afşin tarafından herhangi bir olumsuzlukla karşılaşmamışken öz kardeşi Kûhyâr'ın ihanetine uğrayarak Abdullah b. Tâhir'in adamlarına teslim edilen Mâzyâr, mahkeme esnasında Afşin'le değil, onun kardeşiyle yazışmalar yapıldığını; taraflardan birisinin de kendisi değil, kardeşi Kûhyâr olduğunu belirtmiştir. Mâzyâr'ın bu beyanatından Afşin'i korumaya çalışırken, suçu kendisine ihanet eden kardeşi Kûhyâr'ın üzerine atmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Diğer taraftan Horasan'a göz dikmiş olan esas rakibi Afşin'e karşı her fırsattan istifade etmekte olan Abdullah b. Tâhir, en azından mektuplaşma hususunda halifeyi ikna etmiş olmalı. Zira Mâzyâr'ın hilâfet merkezine tesliminin hemen bir gün öncesinde Afşin, Mu'tasım tarafından yakalanarak hapsedilmiştir. Bu aşamadan sonra tertip edilen mahkemenin hilâfete başkaldırıda bulunan Mâzyâr'ı cezalandırmaktan ziyade Afşin'e birtakım suçlar isnat edilerek ortadan kaldırılmasına yönelik icraatta bulunduğu görülmektedir. Mahkeme heyeti, kaynakların özellikle güç ve nüfuzuna bolca atıfta buldukları hilâfetin baş kadısı Ahmed b. Ebî Du'âd, vezir Muhammed b. Abdülmelik b. Zeyyât, Afşin'in rakibi Abdullah b. Tâhir'in amcazadesi olan Bağdat valisi İshâk b. İbrahim gibi önemli şahsiyetlerden oluşturulmuştur. Mahkemede Afşin beş suçlamayla karşılaşmıştır:

- 1-Soğd bölgesinde yerel halka ait bir tapınağın camiye çevrilmesi neticesinde müezzin ve imama dayak attığı,
- 2-Evinde Zerdüştlük dinine ait mücevher ve altınla süslü kitap bulundurduğu,
- 3-İslami usullere göre kesilmemiş hayvan etini tercih ettiği ve sünnet olmadığı,
- 4-Valisi bulunduğu Üsrûsene bölgesindeki ahalinin kendisine "Hüdâ", "Hüdâvend" veya "Hüdâvendigâr" şeklinde hitabeden mektuplar yazdıkları,
- 5-Mâzyâr b. Kârin ile mektuplaşması.

İlk suçlamaya karşı Afşin'in savunması, gayr-ı Müslim bölge halkıyla ibadethanelerinin tahrip edilmemesi yönünde anlaşmasının bulunduğu halde bahsi geçen müezzinle imamın anlaşmaya mugayir teşebbüste bulunmaları neticesinde bunları tedip yoluna gittiği şeklinde olmuştur. Vezir Abdülmelik tarafından yapılan ikinci suçlamaya ise bahsi geçen kitaba sahip olduğunu, fakat bunun İslamiyet'ten çıkmasına sebep olamayacağını belirterek *Kelile ve Dimne* adlı eserle birlikte Mezdek dinine ait bir kitabın bizzat vezirin evinde bulunduğunu belirtmiştir. Üçüncü

¹⁷ Taberî, *Tarih-i Taberî*, C. XIII, s. 5915.

¹⁸ Taberî, *Tarih-i Taberî*, C. XIII, s. 5917.

¹⁹ Yıldız, *age*, s. 142.

ABBÂSÎ DÖNEMİ MEVÂLÎ POLİTİKASININ GAZNELİ DÖNEMİNE YANSIMASI: AFŞİN ÖRNEĞİ

suçlama ise mahkemede şahit olarak hazır bulunan Mecûsî bir mübed²⁰ tarafından yapılmıştı. Mübedin bu suçlamaları bizzat Afşin'in kendisinden duyduklarına dayandığını belirtmesi üzerine Afşin, bu şahsa ikametgâhının kendi evini gözlemleyecek kadar ve evindeki konuşmalarını duyabilecek kadar yakın olup olmadığını sormuş, o da uzakta olduğunu belirtmiştir. Bu sözleriyle Afşin'in, mübedin belirttiğlerinin uydurma olduğu imasında bulunduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Afşin mahkeme heyetinden mübedin İslam ahkâmına göre şahitliğinin kabul edilip edilemeyeceğini sorduğunda hayır cevabını almıştır. Mübedin bu sıralarda Müslüman olmadığı, daha sonraları halife Mütevekkil zamanında İslamiyet'le şereflendiği bilinmektedir.

Dördüncü suçlama mahkeme heyetinin tamamı tarafından Afşin'in en ağır şekilde eleştirildiği hususu oluşturur. Mahkemede şahitler arasında hazır bulundurulmuş Merzbân b. Türkeş adlı şahıs, Üsrûşene halkının Afşin'e gönderdikleri mektuplarda kendisine "İlah" veya "İlahların İlahı" manasında da kullanılan Farsça "Hüdâ" veya "Hüdâvend" terimleriyle hitap ettiklerinden bahsetmiştir. Merzbân'ın bahsettiği mektupların Farsça kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Zira Taberî'nin kaydına göre Merzbân, bahsi geçen mektupların "Üsrûşene" bölgesinin rayiç yazısıyla kaleme alındığını açık bir şekilde belirtmektedir.²¹ Bahsi geçen dönemde Farsçada sadece "İlah" ve "Rab" manasında "İzed" ve "Yezdân" terimi kullanılırdı. Pehlevicede "Hutâv" veya "Hwatay" terimi Derrice'ye "Hudâ" ve "Hudây" şekliyle dâhil olmuş olup şah ve hükümdar manasında da kullanılmıştır.²² Nitekim son Sâsânî hükümdarı III. Yezdicerd zamanında telif edilen *Hudâyname*, Firdevsî'nin *Şehnâme*'sine kaynaklık ettiği gibi, "Hudây" kısmı "Şâh" terimine dönüşmüştür. İbn-i Nedîm'in belirttiğine göre *Hudâyname* İbn-i Mukaffâ tarafından "Siyerü'l-mülûk" adıyla Arapçaya tercüme edilmiştir.²³ Görüldüğü gibi eser adının ilk kelimesi olan "Hüdây" kısmı Farsçaya "Şah", Arapçaya ise "Mülûk" şeklinde çevrilmiştir. *Mücmeli't-tevârih ve'l-kısas*'ın yazarı, adı geçen eserinde: "*Fars hükümdarlarının tarihiyle ilgili çok sayıda kitap inceledim. Onlar bu eserlere Hudâyname derlerdi. Zira onlar padişahlara hudây derlerdi.*"²⁴ Şeklinde duruma açıklık getirmektedir. Nitekim Atâ Melik Cüveynî de *Târih-i Cihângüşâ* adlı eserinde "*Uygur Türkleri kendi hükümdarlarına İdi-Kut demekte olup devletin hüdâvendi manasına gelmektedir.*"²⁵ İfadesiyle bölgede bu terimin yaygın bir şekilde hükümdarlar için kullanılmakta olduğunu tasvir eder. Müslüman Arapların ilk fütuhâtı esnasında Ceyhun Nehri'nin her iki yakasında büyük bir siyasî teşekkülün yoksun bulunan Türk mahallî beyleri bulunurdu. Fars kaynakları bunlar için de "Hudâ" terimini kullanmışlardır. Çoğu Firdevsî'nin *Şehnâme*'si ve Nerşahi'nin *Târih-i Buhârâ* adlı eserinde geçen Sâmân Hudât, Buhara Hudât, Verdân Hudât²⁶, Kâbul Hudây ve Turân Hudây bu noktada örnek gösterilebilir.²⁷ Nitekim Zahirî Semerkandî, Karahanlı hükümdarı Kılıç Tamgaç Han İbrahim için "hüdâvend" terimini kullanmıştır.²⁸ Aynı manada hudâ kelimesinden hâvendigâr, hundgâr, hünkâr ve hüdâvendigâr gibi terimler de Timurlular zamanına kadar yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Nitekim Zahiruddin Mar'aşî'nin belirttiğine göre Bağdat hâkimi Sultan Ahmed Celayir, Emir Timur'la olan münasebetlerini dile getirdiği Farsça şiirinde kendisini cihanın şahı manasında "cihan hüdâsı" olarak tasvir etmektedir.²⁹ Hatta Osmanlı hükümdarlarından I. Murad'a hüdâvendigâr şeklinde hitap edildiği meşhurdur.³⁰ Hükümdarlara Hüdâvendigâr şeklinde hitap etme geleneği Osmanlı edebiyat sahasında da kullanılmaya devam edilmiştir. Mütercim Kâsım b. Muhammed tarafından Türkçeye tercüme edilen Ferec Ba'deş-şidde adlı eserde geçen bir tarihî kayda göre yaşlı bir adamın Gazneli Sultan Mahmud'a hüdâvendigâr şeklinde hitap ettiği görülür.³¹ Son olarak Mevlana Celaleddin-i Rûmî'den bahsedilen *Sipehsâlâr Risâlesi*'nde genellikle kendisinden ismen değil, lakabı olan Hüdâvendigâr şeklinde bahsedilmekte olduğu da örnek gösterilebilir.³² Şu halde dönemin âdet ve geleneklerine göre Üsrûşene hâkimi olan Afşin'e bahsi geçen kelimelerin "Şah" manasında kullanılmış olması gayet tabii olarak karşılanmalıdır. Hüdâ kelimesinin Allah manasında kullanılması ise daha sonraki dönemlerde yaygınlaşmıştır. IX. asrın ilk yarısında bu şekilde hitap edilmek, doğrusu idam cezasını gerektirecek bir durum olmayıp, iddia sahiplerinin kasıt ve garzını göstermektedir. Bu arada Taberî'nin kayıtlarına göre Bâbek'le mücadele esnasında Bağdat'tan yardımcı kuvvet olarak Afşin'e doğru gönderilmiş olan unsurlar içerisinde Buhara Hüdâ adında bir komutanın da varlığından bahsedilmektedir.³³ Bu şahıs özellikle Bâbek'in yakın adamlarından Azin'in ailesini

²⁰ Zerdüş'tün getirdiği dinin ruhani kesimine verilen isim. Bu mübedin adı Zerdoşt b. Azerhur olup, halife Mütevekkil zamanında İslamiyeti kabul eden Muhammed el-Mütevekkilî adını almıştır. Bkz.: Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-buldân*, Dar Sâdır yay., Beyrut 1994, C. III, s. 279.

²¹ Taberî, *Tarih-i Taberî*, C. XIII, s. 5928.

²² M. Kazım Kehdûyî, *Edebiyat-ı Afganistan der-Edvâr-ı Kadîme*, İntişarat-ı Beynelmilleli yay., Tahran ş. 1384, s. 67.

²³ Gulamhusayn Sıddîki, *Cumbişha-yı Dini-yi İrani*, Pajeng Yay., Tahran 1372, s. 94.

²⁴ Anonim, *Mücmeli't-tevârih ve'l-kısas*, tashih: Meliküş-şüerâ Bahar, Hâver yay., Tahran 1318, s. 85.

²⁵ Atâ Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihângüşâ*, haz. Şahrüh Musevîyân, Destan yay., Tahran 1384, s. 141.

²⁶ İbn-i Haldûn, *Tarih-i İbn-i Haldun*, (Farsçası: A. Muhammed Ayetî), Tahkikat-ı Farhangî yay., Tahran 1363, C. II, s. 101.

²⁷ Abdülhay Habibi, *Tarih-i Afganistan Ba'd-ez İslam*, Efsun yay., Tahran 1380, s. 307; Ebûbekr Muhammed Narşahi, *Tarih-i Buhârâ*, haz. Muderris Razavî, Tus yay., Tahran 1363, s. 159.

²⁸ Muhammed b. Ali Zahîrî Semerkandî, *Sindbâdnâme*, haz. M. Bâkır Kemaluddînî, Miras-ı Mektub yay., Tahran 1381, s. 238.

²⁹ Zahiruddin-i Mar'aşî, *Müntahabü't-tevârih*, Meclis kütüphanesi (Tahran) yazma no: 35919, vr. 142a.

³⁰ Mehmed Neşrî, *Cihannümâ*, haz. Necdet Öztürk, Çamlıca yay., İstanbul 2008, s. 124.

³¹ Mütercim Kâsım b. Muhammed, *Kitabu Ahbârî'l-fereci Ba'de-ş-şidde*, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Yazma No: 1698, vr. 350a.

³² Feridun b. Ahmed Sipehsalar, *Risâle-i Sipehsâlâr*, haz. Said Nefisi, İkbâl yay., Tahran 1325, s. 26, 109, 119.

³³ Taberî, *Tarih-i Taberî*, C. XIII, s. 5826, 5831-33-41.

yakalamak için yürütülen mücadelede önemli rol oynamış olup, onun bu lakabından dolayı eleştirilmediği görülmektedir.

Beşinci suçlama ise Afşin'in Mâzyâr b. Kârin ile mektuplaşmasıyla ilgilidir. Bu hususta yukarıdaki izahlardan da anlaşılacağı gibi aralarında yazışmaların yapıldığı ihtimali zayıftır. Her ne kadar dönemin olaylarından bahseden birçok tarihi eserde aradaki mektuplaşmadan bahsediliyorsa da bunun doğru olmadığı anlaşılıyor. Zira Mâzyâr bir ara kardeşi Kûhyâr'a kendisini güçlü göstermek ve hilâfet merkezinde bulunan önemli bir şahsiyet tarafından desteklendiğini belirtmek amacıyla ona şifahen böyle bir durumdan bahsetmiştir. Bu durum Mâzyâr'a ihanet eden Kûhyâr tarafından Abdullah b. Tâhir'e bildirilmiş; o da Afşin'i devlete ihanetle suçlamak için vaziyeti gerçekmiş gibi halife Mu'tasım'a aktarmış olmalıdır.³⁴ Ayrıca, muhakeme esnasında sorgulanan Afşin'in Mâzyâr'a mektup yazmadığını belirttikten sonra, halifeye savaş meydanlarında yardımda bulunduğu gibi, Mâzyâr'ın güvenini kazanarak kendi tarafına hileyle çektikten sonra derdest ve halifeye teslim etmek amacıyla böyle bir mektubu yazmakta bir beis olmadığını da dile getirmiştir.³⁵ Şayet Afşin'in Mâzyâr'la haberleşmesi ve onu Abdullah b. Tâhir'in aleyhine kışkırtması doğruysa bu, mektuplaşmanın dışında farklı bir yolla gerçekleşmiş olmalı. Bunu yaparken maksadı Abbâsî Devleti'ne zarar vermekten ziyade, zaten Abdullah b. Tâhir ile husumeti bulunan Mâzyâr'ı düşmanına karşı tahrikle aralarında çıkması muhtemel mücadeleden Abdullah b. Tâhir'in zararlı ayrılmasını sağlamak olabilir.³⁶ Yukarıda da ifade edildiği gibi şayet hilâfet makamının elinde İslamiyet dairesinden çıkmış, Müslüman ahaliyi katletmiş ve hilâfet makamına isyân etmiş olan Mâzyâr'la Afşin'in işbirliği yaptığını gösteren mektupları olsaydı, onun idamı için yeterli bir delil sayılabilirdi. Nitekim İbn-i Esîr Afşin'in mektuplaşmış olabileceğini şüpheli bulmuş ve bu hususta kaynakların çelişkili bilgiler ihtiva ettiğinden bahsetmiştir.³⁷ Mahkeme esnasında Mâzyâr'ın, Afşin'le kendisinin mektuplaşmadığını, Afşin'in kardeşi ile kendi kardeşi olan Kûhyâr arasında mektuplaşmanın vuku bulduğunu beyan etmiş olması, ihanetini görmüş olduğu Kûhyâr'ı zor durumda bırakmak için olmalıdır. Her halde Bâbek'in Abbâsî Devletine karşı çıkardığı, 20 yılı aşkın bir süre devam eden gailenin ağır bedeller ödenmek suretiyle daha yenice bastırılmış olması, halife Mu'tasım'ın bu hususta aşırı hassasiyet ve tepki göstermesine sebep olmuştur. Bu arada yakalanarak Sâmerrâ'ya getirilmiş olan Mâzyâr'ın, Bâbek'le aynı akıbete uğrayacağına bilincinde olduğu anlaşılmalıdır. Zira Afşin tarafından kendisine yönelik herhangi bir olumsuz durum söz konusu olmamışken, öz kardeşi Kûhyâr ve bazı diğer yakınlarının ihanetine maruz kalmış, bu nedenle aradaki yazışma eyleminin faili olarak Kûhyâr'la Afşin'in kardeşi Hâş'ı göstermiştir.³⁸

Mahkemede Abbâsî Hilâfeti'nin baş kadısı Ahmed b. Ebî Du'âd'ın, Afşin'le ilgili nihai ve esas karar verici merci olduğu anlaşılmalıdır. Ebî Du'âd, muhakeme süresince zaman zaman Afşin'i eleştirmiş, sert serzenişlerde bulunmuştur. Son olarak Afşin'i sünnet olmamakla suçlayarak mahkeme üyelerine onun durumunun açıklığa kavuşturulmasını ilan ettikten sonra mahkemeden götürülmesini emretmiştir.³⁹ Kaynakların ifadelerinden Afşin'in kendi aleyhine bu mahkemeden olumsuz bir sonucun çıkacağına bilincinde olduğu anlaşılmalıdır. Zira yargılanma esnasında İshak b. İbrahim'in eleştirileri ve kendisini Firavun gibi ilahlık taslamakla suçlaması üzerine Afşin: "*Uceyf'in Ali b. Hişam'a okuduğu sureyi bana okuyorsun. Bakalım bu sureyi yarın kim senin için okuyacak.*" Şeklinde cevap verirken kendisine yönelik doğru olmayan ithamlara işarette bulunmuştur. Ahmed b. Ebî Du'âd'ın tutum ve eleştirilerine karşılık da: "*kendi ellerinle abanı kaldırıyorsun, nice kişiyi ölüme göndermeden omuzuna indirmiyorsun.*" demiştir. Ayrıca Ebî Du'âd mahkemede son sözü söyledikten sonra Afşin'in götürülmesi emrini Boğa-yı Kebîr'e verdiğinde Afşin, Boğa'ya: "*Sizin bu yaptıklarınızı bugünden çok daha erken beklerdim.*" Şeklinde mahkeme heyetinin kararıyla ilgili kendi düşüncelerini inikâs ettirmiştir.⁴⁰

Her ne kadar Kâdılkudât olan Ahmed b. Ebî Du'âd, Afşin'i idama götürecektir kararı aldığı kanısında olsa da, durum onun istediği şekilde cereyan etmemiş; Bâbek veya Mâzyâr gibi idam edilemeyen Afşin'in uzun bir müddet hapiste aç tutularak ölmesi sağlanmıştır.⁴¹ Bazı kaynaklar onun hapiste tutulduğu sıralarda dahi halife Mu'tasım tarafından sevildiği zikredilmekte, delil olarak da halifenin, oğlu Vâsık marifetiyle üzüm gönderdiği gösterilmektedir.⁴² Hâlbuki İlhanlı dönemi şehnamecilerinden olan Hekîm Şems-i Zeccâcî bu üzümün zehirli olduğunu ve Afşin'i sessizce öldürmek amacıyla halife tarafından gönderildiğini, Ancak Afşin bu durumu sezdiğinden dolayı meyveden yemediğini, açlığa maruz bırakılmak suretiyle öldürüldüğünü zikretmektedir.⁴³ Yine

³⁴ Zarrinkub, *Do Karn-e Sukût*, s. 237.

³⁵ Taberî, *age*, C. XIII, s. 5930; İbn-i Esir, *Tarih-i Kâmil*, C. IX, s. 4048.

³⁶ Nitekim Afşin mahkeme esnasında Mazyâr'la mektuplaşmadığını, hileyle onun derdest etmek için mektuplaşmasının da bir mahzuru olamayacağını belirtmiştir. Bkz. Taberî, *age*, C. XIII, s. 5930.

³⁷ İbn-i Esir, *age*, C. IX, s. 4043.

³⁸ İbn-i Esir, *age*, C. IX, s. 4047.

³⁹ Ahmed b. Davûd Dineverî, *Ahbârü't-tvâl*, (Farsçası: M. Mehdevî Dâmgâni), Ney yay., Tahran 1371, s. 448.

⁴⁰ Taberî, *age*, C. XIII, s. 5930, 5931.

⁴¹ İbn-i Esir, *Tarih-i Kâmil*, C. IX, s. 4052; Taberî, *Tarih-i Taberî*, C. XIV, s. 5949.

⁴² Yıldız, *age*, s. 148-149.

⁴³ Handmîr Afşin'in zehirlenme neticesinde öldüğünü belirtir. Bkz.: Gıyaseddin Handmîr, *Habibu's-siyer*, haz. Debîr Siyâkî, Hayyam yay., Tahran 1380, C. II, s. 267.

ABBÂSÎ DÖNEMİ MEVÂLÎ POLİTİKASININ GAZNELİ DÖNEMİNE YANSIMASI: AFŞİN ÖRNEĞİ

Zeccâcî, Afşin'in Mâzyâr'la mektuplaşma iddialarının uydurma olduğunu, Abdullah b. Tâhir ve Ahmed b. Ebî Du'âd'ın aşırı kıskançlıkları neticesinde tertiplenmiş bir hadise olduğunu bildirir.⁴⁴

5. Afşin'in Ebû Dülef el-İclî İle Husûmeti

Bazı kaynakların izahatından baş kadı Ahmed b. Ebî Du'âd'ın çok yakın dostu ve Arap ileri gelenlerinden olan, Dülefler hanedanına mensup Ebû Dülef Kasım b. İsa el-İclî ile Afşin arasında derin bir husumetin olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁵ Kaynaklar bu husumetin ne zaman ve hangi sebeple başladığı hakkında bilgi vermezler. Bir ihtimalle Afşin'in Bâbek'le mücadelesi esnasında gelişmiş olmalıdır. Zira kaynakların dikkatlice irdelenmesi sonucunda Afşin ile Ebû Dülef'in en çok Bâbek'le yürütülen mücadele esnasında bir arada bulunduğu görülür. Bâbek'le mücadelenin son safhasını oluşturan Bazz savaşında Ebû Dülef mutavvı'a, yani gönüllü birliklerin kumandanı olarak vazife ifa etmiştir. Bazz'ın zaptından birkaç gün önce Bâbek, şehri kuşatan Afşin'in ordusuna beklenmedik bir saldırı düzenleyince Ebû Dülef'in emri altındaki gönüllü birlikler karşı koymuş ve şehrin duvarlarına kadar ilerlemişlerdir. Ancak Afşin birkaç yerde Hürremiler tarafından pusu kurulduğunu bildiğinden Ebû Dülef'e kendi birliklerini geri çekme emrini vermiştir. Bu durum karargâhta Afşin'in savaşmak istemediğine ve hatta Bâbek'e fırsat verdiğine yönelik söylentilere sebep olacaktır. Bunun üzerine Afşin birkaç gün sonra genel taarruz emrini vererek Bâbek'in merkezi ve son kalesi olan Bazz şehrini zapt etmiştir. Esir alınan Bâbek Bağdat'a intikal ettirilinceye kadar Afşin tarafından iyi bir şekilde korunmuş, hatta ona iyi davrandığı bazı kaynaklarda zikredilmektedir.⁴⁶ Bâbek'in Afşin tarafından esir alınması ve halifeye teslimiyle birlikte Abbâsî Hilâfeti yaklaşık çeyrek asırdır devam etmekte olan büyük bir gaileden kurtulmuş oldu. Üzerine sevk edilmiş olan birçok Abbâsî ordusunu hezimete uğratmış olan Bâbek, Afşin'e karşı iki yıl mukavemet ettiyse de nihayet mağlup ve esir düşmüştür. Bu durum haklı olarak Afşin'i güç ve nüfuzunun zirvesine ulaştırdıysa da, başta vezir ve bazı devlet ayanı olmak üzere birçok ümeranın ona karşı kin ve kıskançlığını mucip olmuştur. Afşin'in Abbâsî Devleti içerisindeki aleyhtarları, özellikle Mâzyâr ile mektuplaşma haberlerini yayarak Mu'tasım nezdinde şüphe uyandırmayı başarmışlar, ardından da farklı hususlarda Afşin'i kötülemeye başlamışlardır.⁴⁷

Afşin'i halife Mu'tasım'ın gözünden düşürmeye çalışanlarla ilgili en detaylı bilgileri Tebrizli Hekim Şems-i Zeccâcî vermektedir. Onun ifadelerine göre Abdullah b. Tâhir, vezir Muhammed b. Abdülmelik Zeyyât, baş kadı Ahmed b. Ebî Du'âd ve Ebû Dülef el-İclî gibi devlet ayanı, Bâbek isyânının bastırılmasından sonra halife nezdinde onu kötülemeye başlamışlardır. Zeccâcî, adı geçenlerin Afşin hakkında Mu'tasım'a söylediklerini şu şekilde ifade eder:

"Afşin'in Mu'tasım nezdinde elde ettiği nüfuzdan başta vezir olmak üzere bazı ümera rahatsız olarak ona karşı hasetle kin beslemeye başladılar. Onun kötülüğünü isteyenler memleketin her tarafından harekete geçerek Mu'tasım'a fışıldamaya başladılar. Kimi onun mühlid ve kâfir olduğunu, kimisi ise Bâbek'e yardım eden bir şahıs olup Mâzyâr'la da mektuplaştığını bildirdiler. Bu şekilde Afşin aleyhindeki söylemler artınca Mu'tasım'ın Afşin hakkında sahip olduğu düşünceler olumsuz yönde değişmeye başladı. Hâlbuki Afşin'in değeri Halife nezdinde çok kıymetli ve onun en yüksek rütbeli adamlarından biriydi⁴⁸...Yine bir gün vezir Ahmed b. Ebî Du'âd halifenin yanına giderek Afşin'in halifeyle aynı görüşlere sahip olmadığını, her an isyân yoluna sapabileceğini bildirdi. Ayrıca onun sünnet olmadığına dair birçok Müslümanın şahitlik yapabileceğini, Bâbek'le gönül birliği üzere olduğuna da o savaşa katılanların şahadet edebileceklerini bildirdi. Bâbek'e karşı yürütülen savaşta bunun (Afşin'in) işi savaş olmayıp, orduyu bekletmekten başka bir şey yapmadığını, Bâbek'in kaleden çıkıp kaçmasına da kasıtlı olarak müsaade ettiğini; Bâbek'in bu nedenle Afşin tarafından değil, Sehl b. Sinbat marifetince derdest edildiğini beyan etti. Ayrıca Bâbek'in yakalanmasıyla onun (Afşin'in) gönlüne karanlık çöktüğünü, Bağdat'a getirilirken de Bâbek'i canı gibi saklayarak müminlerden gizlediğini bildirdi⁴⁹.... Bir ara Ebû Dülef halifenin yanına gelerek Afşin hakkında fırtına gibi esip güreledi. Ebû Dülef, Afşin'in ağzından bazı nakillerde bulunarak Bâbek'e karşı savaşlarda gevşek davrandığı ve onun bozuk itikada sahip olmasıyla ilgili çokça söz söyledi."⁵⁰

Bu bilgiler ışığında Ebû Dülef ile Afşin arasındaki husumetin niçin ve ne zaman başladığı hakkında bir fikir sahibi olmak mümkündür. Yine de Muhassin Tenûhî'nin kaydına göre uzun zamandır Afşin'in halife Mu'tasım'dan Ebû Dülef'i cezalandırma iznini talep ettiğini, sürekli ret cevabı alırken Bâbek'i derdest ettikten sonra ısrar edince kendisine bu iznin verildiğini bildirdiğine göre aradaki husumetin Bâbek'le mücadeleden önceye dayandığı da anlaşılmaktadır.⁵¹ Aynı müellifin belirttiğine göre Ebû Dülef, Afşin'in canı, malı ve cemaline kastetmiştir. Ayrıca birçok kaynak ikili arasında bir husumetin bulunduğunu, mahiyetini belirtmeden doğrulamaktadır.⁵² Yine bazı kaynaklar baş kadı Ahmed b. Ebî Du'âd ile Ebû Dülef arasında çok sıkı dostluk ilişkisi bulunduğundan da bahsederler. Neticede Afşin'in halife Mu'tasım'dan Ebû Dülef'i ölüm dâhil istediği

⁴⁴ Hekim Şems-i Zeccâcî, *Hümâyûnnâme*, haz. Ali Piriya, Farhangistan-ı Zebân ve Edeb-i Farsi yay., Tahran 1383, C. I, s. 606 ila 608; 615, 620.

⁴⁵ Muhassin b. Ali Tenûhî, *Neşvârü'l-Muhâdara ve Ahbârü'l-Muzâkere*, haz. Abud Şalcî, Dar Sâdir yay., Beyrut 1973, C. VII, s. 246.

⁴⁶ Taberî, *age*, C. XIII, s. 5833 ila 5840; İbn-i Esir, *age*, C. IX, s. 4001 ila 4005.

⁴⁷ Muhammed b. Halef Vekî'u'l-Kâdî, *Ahbârü'l-kudât*, Alem el-kitâb yay., Beyrut 2001, C. I, s. 679-680.

⁴⁸ Zeccâcî, *age*, C. I, s. 606.

⁴⁹ Zeccâcî, *age*, C. I, s. 608.

⁵⁰ Zeccâcî, *age*, C. I, s. 609.

⁵¹ Muhassin b. Ali Tenûhî, *el-Ferecu Ba'de's-şidde*, haz. Abud Şalcî, Dar Sâdir yay., Beyrut 1978, C. II, s. 66-67.

⁵² Ahmed b. Muhammed Sencerî, *Manzaru'l-insân (Tercüme-i Vefeyâtu'l-a'yân)*, haz. Fatma Muderrisî, Urumiye Üniversitesi yay., Urumiye 1381, C. I, s. 59; Tenûhî, *Neşvârü'l-Muhâdara*, C. VII, s. 246; Vekî'u'l-Kâdî, *Ahbârü'l-kudât*, C. I, s. 679.

şekilde cezalandırma iznini almış olması, diğer taraftan Ebû Düle' in iyi derecede dostu olan baş kadı Ahmed b. Ebî Du'âd'ın onu Afşin'in elinden kurtarmak için uğraşması ve bu hususta başarılı olması da Afşin ile adı geçenler arasında iyice açmış olmalı. Afşin Haydar b. Kavus ile Ebû Düle' arasındaki husumete ikincisinin kurtarıcısı sıfatıyla baş kadı Ahmed b. Ebî Du'âd'ın dâhil olmasıyla birlikte hadise farklı bir boyut kazanmıştır. Adı geçen üç şahıs arasında cereyan eden mücadeleye, aşağıda görüleceği gibi Abbâsî halifesi Mu'tasım da taraf olmuştur. Türk asıllı Afşin'in bir Arap ileri geleni karşısında hak arayışına girmesi neticesinde Abbâsî Devleti'nin bizzat halifesi ve Arap asıllı yargı organının başı kâdilkudât Ahmed b. Ebî Duâd'ı karşısında bulmuştur. Bu hadise aynı zamanda tarihçi de olan Gazneli bürokratlarından Ebülfazl Muhammed b. Hüseyin Beyhakî'nin meşhur eseri *Târih-i Beyhakî*'ye yansımış olup, Abbâsî Devleti'nin uyguladığı mevâlî politikasını detaylıca ortaya koymaktadır.

6. Gazneli Tarihçi Ebülfazl Muhammed Beyhakî ve Eseri

Bahsi geçen olayı *Târih-i Beyhakî*'den aktarmadan önce şu sorunun cevabını aramak yerinde olacaktır: Ebülfazl Beyhakî kimdir ve gerçekten rivayetleri güvenilir midir? Bu soruya cevap ararken burada onun hayatı ve eserini etraflıca tenkide tabi tutma niyetinde değiliz. Zira şimdide kadar bu hususlarda kâfi derecede araştırma sonucu ortaya konulmuş durumdadır. Fakat onun eserini telif ederken hangi kaynaklardan istifade ettiği hakkında fikir sahibi olmak ve aktarıklarına güvenmek için hayatının bazı merhaleleri ile tarihçilik üslubunu kısmen irdelemek yerinde olacaktır.

Târih-i Beyhakî'nin müellifi Ebülfazl Muhammed b. Hüseyin 385/995 yılında Horasan'ın Nişabur kenti yakınlarında doğmuştur. 27 yaşlarında Gazneli Sultan Mahmud'un Divân-ı Risâlet'ine girmeyi başarmıştır. Divân başkanı Ebû Nasr Mişkân'ın vefatına kadar 412 yılından 431 senesine kadar Risâlet Divânı'nda 19 yıl gibi uzun bir müddet onun emri altında vazife icra etmiştir.⁵³ Divân'daki görevinin 9 yılı Sultan Mahmud zamanına, geri kalan 10 senesi ise Sultan Mes'ûd zamanına denk gelmektedir.⁵⁴ 431 yılından sonra devletin iç ve dış yazışmalarının yapıldığı ve arşivlendiği Risâlet Divânı'nın başına fiilen Beyhakî geçmiştir.⁵⁵ Gerek Sultan Muhammed'in kısa süren ikinci saltanatı sırasında, gerekse Sultan Mevdûd b. Mes'ûd'un 9 yıllık (432-441) hükümdarlığı boyunca Divân-ı Risâlet'teki vazifesini devam ettirmiştir. Sultan Mevdûd'un vefatından sonra Gazneli devleti siyasî buhran içerisine sürüklenmiş, hükümlerlik dönemleri çok kısa sürecek olan sultanlar tahta çıkmıştır.⁵⁶ 441'de tahta cülus eden Sultan Abdurreşid döneminin ilk senesinde Risâlet Divân başkanlığını yine Beyhakî yürütmüştür.⁵⁷ Ancak Tuman adlı nüfuzlu bir gulamın sultanın nezdinde onu kötölemesi neticesinde malları müsadere ve kendisi de hapsedilmiştir. Bir müddet sonra Gazne kadısı, Beyhakî'yi hapisten çıkararak kendi hususi hapisanesinde tutmuştur. Bu hadiseler esnasında Tuğrul Bozan adlı diğer bir gulam Sultan Abdurreşid'i bir darbeyle öldürerek aralarında Beyhakî'nin de bulunduğu devlet ayanlarını kale hapsine almıştır. Gazneli Devletini adeta gasp eden Tuğrul'un ömrü bu hadiseden sonra ancak 57 gün devam ederek Enuştegin adlı bir başka gulam tarafından 444'te öldürülmüştür. Beyhakî aynı yıl Sultan Mes'ûd'un oğlu Ferruhzad'ın tahta çıkmasıyla hapisten kurtulmuştur. O yeniden saraydaki görevine dönerek Sultan Ferruhzad'ın görüşlerine başvurduğu şahıslardan biri haline geldiyse de, bir müddet sonra resmi bir görev almayarak meşhur tarihi eserini telif başlamıştır. Beyhakî'nin belirttiğine göre eserinin yazım işine 448 yılında başlamıştır.⁵⁸ Sultan Ferruhzad'ın vefat ettiği 451 yılında Beyhakî eserinin yarısını tamamlamış vaziyetteydi. Sultan İbrahim'in saltanatının ilk 19 senesini de idrak etmiş olan Beyhakî, 470 senesi Safer ayında vuku bulan vefatına kadar telif işlerini sürdürmüştür. Müellifle ilgili yukarıdaki izahlardan da anlaşılacağı gibi, 85 yıllık ömrünün yaklaşık 58 senesini Gazneli Devleti bünyesinde, bunun da en az 29 yılını Resâil veya Risâlet Divânında geçirmiştir.

30 cilt halinde telif ettiği ve günümüze sadece 5-10. ciltleri ulaşabilen *Târih-i Beyhakî* adlı eserinin muhtelif sayfalarında derç ettiği bilgilerden anlaşıldığına göre, Gazneli Devleti sultanının diğer devletlere ve Gazneli devlet ayanına yazdırmış olduğu mektupların birçoğu Beyhakî'nin elinden geçmektedir. Saraydan çıkacak olan yazışma ve fermanları kaleme alma veya divân başkanının kaleme aldıklarını temize çekme işlerinin genellikle Beyhakî tarafından yapıldığı anlaşılıyor. Zira o, devlet bünyesindeki görevi dolayısıyla ömrünün büyük bir kısmını, seferde veya sarayda hep Sultanın yakınında geçirmiştir. Divân başkanlığını uhdesine almadığı zamanlarda bile, daha sadece bir "Debîr" iken bazı geceler Sultanın yanında "Debîr-i Nevbeti"⁵⁹, yani nöbetçi kâtiplik görevini ifâ etmiştir. Bu görevleri dolayısıyla devletin bütün iç ve dış yazışmalarının muhtevasına, hatta Sultanın diğer devlet ayanına gönderdiği çoğu gizli yazışmaların içeriğine vâkıf olan bir bürokrattır. Sultan Mes'ûd'un çoğu seferlerine iştirak etmiş, bilindiği gibi Dandanakan Savaşına da sultanın yanında katılmış, Selçuklular karşısında alınan yenilgiden sonra çeşitli sıkıntılara katlanarak Gazne'ye ulaşmayı başarmış bir devlet adamı ve tarihçidir. Bu

⁵³ Ebülfazl Muhammed b. Hüseyin Beyhakî, *Tarih-i Beyhakî*, haz. A. Ekber Feyyaz, İlim yay., Tahran 1374, s. 795.

⁵⁴ Ali b. Zeyd Beyhakî, *Tarih-i Beyhakî*, haz. Ahmed Behmenyar, Furugî yay., Tahran 1361, s. 175.

⁵⁵ Beyhakî, *Tarih-i Beyhakî*, (İlim yay.), s. 878.

⁵⁶ Beyhakî, *Tarih-i Beyhakî*, haz. Ali Ekber Feyyaz, Firdevsi Üniversitesi Yayını, Meşhed 1383, s. 15.

⁵⁷ Beyhakî, *age*, (İlim yay.), s. 131.

⁵⁸ Beyhakî, *age*, (İlim yay.), s. 480-483.

⁵⁹ Divân-ı Resâil bünyesinde çalışan münşi ve kâtiplerden itimada şayan olan bazıların geceleri sırayla sarayda nöbetçi olarak kaldıkları anlaşılmaktadır. Geç saatlerde gelen önemli haberi özetleyerek sultana aktarma, icabı halinde divân başkanını saraya çağırma gibi vazife icra ettikleri anlaşılır.

ABBÂSÎ DÖNEMİ MEVÂLÎ POLİTİKASININ GAZNELİ DÖNEMİNE YANSIMASI: AFŞİN ÖRNEĞİ

bakımdan onun eseri, gerek Sultan Mes'ûd dönemi Gazneli tarihi, gerekse kuruluş dönemi Selçuklu Devleti tarihi için birincil kaynakların en önemlisini teşkil etmektedir. Bunun yanı sıra eserde Gazneli dönemiyle alakalı anlatılan birçok hadiseyle ilgili, benzerlik arz eden, eski dönemlerde cereyan etmiş olan başka bir olayı da yeterli açıklamalarla aktarmaktadır. Bunlardan biri de Gazneli Mahmud'un veziri Hasan b. Muhammed Mikalî'nin Sultan Mes'ûd tarafından idamı hadisesi münasebetiyle Afşin'in Ebû Dülef'i öldürmek istemesi olayını teferruatlı bir şekilde kaleme aldığı bölümdür.

Beyhakî'nin kendi ifadelerine göre, Gazneli sarayına ilk giriş yılları itibarıyla bir tarih eseri kaleme almayı düşünmeye başlamıştır. Onun saraydaki görevi bu iş için kâfi derecede kaynak malzeme sunduğu açıktır. Nitekim bu durumu kendisi de doğrularak uzun zaman dilimi içerisinde önemli olayları tarihi takvim şeklinde not alarak biriktirmeye başlamıştır. Bunlara ilave olarak kendi şahit olduklarını veya olaylar içerisinde yer alan şahıslardan sorarak öğrendiklerini de bu şekilde saklamıştır. Kendi döneminden önce cereyan eden olayları ise, olayın cereyan ettiği dönemlerde kaleme alınmış ve çoğu günümüze intikal etmemiş olan tarihi eserlerden aldığını, bu eserlerin değeri hakkındaki eleştirileriyle birlikte zikreder. Birer emanet olarak baktığı olayların birebir aktarımına son derece titiz davranarak: “*Doğru olmayan bir şeyi kaleme almam muhaldir.*”⁶⁰ Şeklinde bu özelliğine vurgu yapar, yazdıklarının sağlam kaynaklara dayandığını güvencesini: “*Okuyucuların aklına benim dayanaksız yazdığım gelmemelidir. Zira bu söylediklerime en adaletli şahidim sahip olduğum (uzun) yıllara ait yıllık takvimlerdir.*”⁶¹ Sözleriyle vermektedir. Eserinin günümüze ulaşan kısmında yer alan olayların çoğu yazarın kendi şahit oldukları ve idrak ettiği hadiselerdir. Şahit olamadığı olayı ise hadiseye iştirak etmiş güvenilir şahıslardan aktarır. Bu şahısların çoğu Gazneli Devlet idâresinde görev yapmış olan vezir, divân sahibi, müstevfî, vekîl-i der, hâcib, debîr, mu'temid ve saray hâcelerinden oluşur. Afşin ve Ebû Dülef'in hadisesi gibi kendi zamanından önce cereyan eden olayları ise yazılı kaynaklardan eser adını zikrederek aktarır. İstifade ettiği yazılı kaynaklardan bazıları *Ahbâr-ı Hülefâ-yı Abbâsiyân*, *Ahbâr-ı Ruesâ*, *Ahbâr-ı Mu'tezid Emirü'l-müminîn*, *Kitab-ı Ebû Reyhan*, *Ahbar-ı Amru Leys* gibi eserlerdir. Ayrıca *Ka'bu'l-ahbâr*, *Ahbâr-ı Âl-i Buveyh*, *Târih-i Mahmûd-ı Varrâk*, *Ahbâr-ı Hülefâ*, *Ahbâr-ı Mülûk-ı Acem* ve *Siyer-i Mülûk-ı Acem* gibi eserlerden de yararlandığını belirtir.

7. Abbâsî Dönemi Mevâlî Politikası Çerçevesinde Afşin Meselesinin Târih-i Beyhakî'ye Yansıması

Ebülfazl Beyhakî, eserinin birkaç yerinde Afşin'den bahseder. Bunlardan biri Afşin'in Ebû Dülef ile düşmanlığı ve halifenin verdiği yetkiyle onu ortadan kaldırmaya çalışırken yine halife Mu'tasım'ın gizli bir emriyle Kadı Ahmed b. Ebî Du'âd tarafından Ebû Dülef'in ölümden kurtarılması hadisesine ayrılmıştır. Mevzunun bütün teferruatıyla genişçe anlatılması, Kadı Muhassin Tenûhî'nin eserleri olan *el-Ferec Ba'deş-şidde* ve *el-Müstecâd* ile birincisinin Hüseyin b. Es'ad Dehistanî tarafından yapılan Farsça tercümesi dışında diğer tarih kaynaklarında bulunmaz veya çok muhtasar temaslar dışında detaya yer verilmemiştir. Beyhakî'nin bu hususta vermiş olduğu detaylı aktarım, Abbâsî Devleti'nin mevâlî politikasının aydınlanmasına ışık tutmaktadır. Olayın Tenûhî'nin eserinde geçtiği şekilden biraz daha farklı ve detaylı aktarılmış olmasıyla da Abbâsî dönemi mevâlî politikasının Gazneliler dönemine ne şekilde inikâs ettiği hakkında bir fikir vermektedir. Beyhakî bu olayları “*Ahbâr-ı Hülefâ*”dan aldığını belirtir. Bunun bir telif ismi mi yoksa bu muhtevaya sahip başka unvanlı bir eser mi olduğunu tespit etmek zordur. Ayrıca Beyhakî bahse konu hadiseyi baş kadı Ahmed b. Ebî Du'âd'ın ağzından, fakat İsmâ'îl b. Şahâb adlı şahıstan aktarmaktadır. Şu halde bazı araştırmacıların Beyhakî'nin bu konuyu Tenûhî'nin *el-Ferec Ba'deş-şidde*'sinden aktardığı yönündeki tespitleri de doğruyu yansıtmamaktadır. Zira Tenûhî'nin adı geçen eseri “*Ahbâr*”dan ziyade hikâyelerden oluşmaktadır. Ayrıca Tenûhî'nin mezkûr eseri “*Hülefâ*”dan ziyade başka hususlarda konuları ihtiva etmektedir. Son olarak Tenûhî eserindeki hadiseyi İsmail b. Şahâb adlı bir şahıstan aktarmamıştır. Nitekim Beyhakî birçok yerde kaynaklarını ya ism-i telif veya müellifinin adıyla zikretmekte olup, şayet Tenûhî'nin eserini kullansaydı bunu belirtmesinde de bir sakınca görmezdi.

Beyhakî'nin rivayetine göre bir gün kâdilkudât Ahmed b. Ebî Du'âd halife Mu'tasım'ı görmeye gider. Karşılaştığında ise halifeyi endişeli bulmuştur. Sebebini sorduğunda halife Mu'tasım: “*bu kendini bilmez yarı kâfir köpek Ebû'l-hasan Afşin...*” şeklinde konuşmaya başlayarak, onun Bâbek'le olan savaşından ve Hürremîleri ortadan kaldırması sonucunda kendi elleriyle derece ve makamının yükseltilecek nüfuzunun artırıldığından bahsetmiştir.⁶² Ayrıca halife, Afşin'in kendisinden uzun zamandır ısrarla talep ettiği bir ricasının olduğunu belirtmiştir. Aralarında tarih alanında kaleme alınmış eserlerin de bulunduğu birçok kaynağın teyit ettiği Afşin'in halife Mu'tasım'dan ricada bulunduğu hususu Beyhakî, Ebû Dülef Kâsım b. İsmâ el-İclî'nin bütün malvarlığını müsadere, vilayetin elinden alınması ve idam edilmesi için kendisine yetki verilmesi şeklinde açıklar. Halife Mu'tasım, Ahmed b. Ebî Du'âd'a: “*Bunların (Afşin ile Ebû Dülef) arasındaki düşmanlık ve asabiyetin ne kadar şiddetli olduğunu sen daha iyi biliyorsun...*”⁶³ demiş ki onun bu sözü ikili arasındaki düşmanlığın en azından

⁶⁰ Beyhakî, *Tarih-i Beyhakî*, (İlim yay.), s. 298.

⁶¹ Beyhakî, *age*, (İlim yay.), s. 734.

⁶² Beyhakî, *Tarih-i Beyhakî*, (İlim yay.), s. 214.

⁶³ Beyhakî, *age*, s. 215; Hüseyin Kûhistânî: “*Ebî Du'âd'ın Ebû Dülef ile aralarında son derece dostluk bağı kuvvetli olup onun hakkında her türlü iyiliklerde bulunurdu*”. Bkz. Hüseyin b. Es'ad Kûhistânî, *Tercüme-i Ferec-i Ba'dez Şiddet*, haz. İsmail Hâkimî, Bünyâd-ı Ferhang-ı İran yay., Tahran 1360, C. II, s. 925.

devlet ayarı arasında bilindiğini gösterir. Afşin'in uzun bir müddet sürdürdüğü ısrarlı ricalarını reddeden halife, Bâbek isyânı gibi büyük ve tehlikeli bir durumu ortadan kaldırması hizmeti mukabilinde onun ricasını yerine getirmek zorunda kalmıştır. Halife baş kadı ile bu meseleyi konuşurken Afşin'den helal ve haramı bilmeyen manasında bir kelime kullanarak: “*bu mustahell Ebû Dülelf'i kesin öldürecekler...*” şeklinde bahsetmektedir. Halife Mu'tasım Afşin'in ısrarlı isteklerini o zamana kadar neden reddettiğini de baş kadıya açıklamıştır. Buna göre Ebû Dülelf'in işe yarar birisi, Abbâsî hanedanına hizmeti geçmiş olması ve her şeyden önce Kadı Ahmed b. Ebî Du'âd'ın yakın dostu olması şeklinde ifade etmiş olduğu görülür. Halifenin bu anlatımlarına karşı baş kadının ilk tepkisi: “*Bu haksız yere dökülecek olan bir kan olup Allah nezdinde makbul olmaz.*” Şeklinde olmuştur.⁶⁴ Ayrıca Ebû Dülelf'in Arap ırkının ileri gelenlerinden biri olduğunu, şayet öldürülecek olursa yakınlarının rahat durmayacaklarını beyan etmiştir. Halife Mu'tasım'a göre kendisinin Ebû Dülelf'i kurtarma noktasında herhangi bir teşebbüste bulunma imkânı kalmamıştı. Zira Ebû Dülelf hakkında idam dâhil istediğini yapmak üzere Afşin'e yetki verirken, onu asla geri istemeyeceği ve geri alınması hususunda hiçbir şekilde kimseye emir vermeyeceğine dair galiz yeminler etmiştir. Bu nedenle baş kadı Ahmed b. Ebî Du'âd'dan Afşin'in yanına gitmesini, halifeyi hiçbir şekilde konuya dâhil etmeden, rica ve minnetle Ebû Dülelf'i kurtarmaya çalışmasını istemiştir. Halife Mu'tasım'ın tasavvuruna göre az bir ihtimal dahi olsa Afşin, Kâdilkudâta olan saygısından dolayı onun canını bağışlayacaktır. Bazı eserlerin de işarette bulunduğu gibi Ebû Dülelf ile Kadı Ahmed b. Ebî Du'âd arasındaki dostluk meşhur olmalı.⁶⁵ Beyhakî'nin de aktarımlarından anlaşılacağı gibi bizzat Abbâsî halifesi Mu'tasım bu iki şahıs arasındaki dostluğun derecesinden haberdar olup, bu iş için Kadı Ahmed tercih edilmiştir.

Ahmed b. Ebî Du'âd yanında 30-40 kişilik yakın adamlarından olduğu halde vakit kaybetmeden Afşin'in sarayına hareket etmiştir. Oraya ulaştığında hangi maksatla geldiğini bilmeyen Afşin'in görevlileri tarafından tek başına içeriye alınmıştır. Sarayın iç kısımlarına götürülmüş olan Ebî Du'âd burada Ebû Dülelf'i yere serilmiş büyükçe idam postunun üzerinde elleri ve gözleri bağlı, arkasında elinde kılıç bir cellat, Afşin tarafından sorguya çekilmiş bir halde bulmuştur. Yukarıda ifade edildiği gibi Beyhakî bu hadiseyi İsmâ'il b. Şahâb'dan, o da bu olayın bir tarafı olan Ahmed b. Ebî Du'âd'dan aktarmaktadır. Ahmed b. Ebî Du'âd'ın: “*Afşin beni karşısında görünce öfkeden iyice kızardı...*” şeklindeki ifadesine göre Afşin bu durumdaki hoşnut değildir. Onun bu memnuniyetsizliği Kadı Ahmed ile Ebû Dülelf arasındaki dostluktan haberdar olduğunu gösterir. Bu arada baş kadı, daha önceleri onunla karşılaştığında kendisine karşı nasıl davrandığı hakkında da bilgi verir. Buna göre Afşin devletin baş kadısını görünce yanına yaklaşır, başını Kadı Ahmed'in göğüs hizasına gelinceye kadar aşağıya eğmiş. Ancak bu son karşılaşmada Afşin kendisinden beklenilen davranışı sergilemeyince baş kadı tarafından “*büyük bir istihfâf*” olarak algılanmıştır. Beyhakî'nin aktardığına göre baş kadı: “*ben mühim bir vazife için oraya gitmiş olmam hasebiyle onun bu büyük istihfafından dolayı rahatsızlığımı açığa vurmam...*” şeklinde Afşin'in kendi önünde başını eğmediğinden dolayı duyduğu rahatsızlığı, daha doğrusu karşısında başını eğmediği için saygısızlık yapmış olduğunu dile getirmektedir. Âdeti olmadığı halde Afşin'in yüzünü öpen Kadı Ahmed, onun kendisine bakmayışına mecbur sabretmek zorunda kaldığını belirtmekte ve bu davranışı da kendisine karşı yapılan “*büyük edepsizlik*” olarak vurgulamaktadır.⁶⁶ Ebû Dülelf'in affedilmesi için geldiğini belirtmeden önce: “*Benim müminlerin emirinin yanında gördüğüm hürmet ve hususî yerimi ve ona olan yakınlığımı, onun da bana karşı sahip olduğu saygıyı biliyordunuz*”⁶⁷ sözleriyle makam ve mevkiyle Afşin'e adeta gözdağı verdikten sonra Ebû Dülelf'in affını ister. Onun bu talebine karşı Afşin'in vermiş olduğu: “*Bu adam benim can, mal, makam ve cemâlime kastetmiş, kanımın akıtılması ve namusumun ayaklar altında çiğnenmesine talip olmuştur... Elbette bu isteğini yerine getirmem mümkün değildir.*”⁶⁸ Cevabından Ebû Dülelf ile arasındaki düşmanlık sebebi de anlaşılmalıdır. Afşin'in bu söylemi, Zeccâcî'nin eserinde belirttiği Ebû Dülelf'in halife Mu'tasım yanına giderek Afşin'i kötülemesine dair verdiği bilgileri doğrular niteliktedir.

Kâdilkudât nihayet oturduğu yerden ayağa kalkarak: “*Acemleri⁶⁹ övmeye başladım. Zira bu adamcık acemlerden olup Üsrûşene bölgesindedi. Her ne kadar söylediklerimin büyük bir hata ve günah olduğunu bilsem de Arab karşısında acemi şerefli göstermeye çalıştım.*”⁷⁰ Sözlerinin ihtiva ettiği minvalde bir konuşma yapmıştır. Hüseyin b. Es'ad Kûhistânî'nin belirttiğine göre baş kadı Afşin'in karşısında ayakta durmayı dahi büyük bir zillet olarak kabul etmektedir.⁷¹ O ayrıca bu konuşmasıyla ilgili, şayet Ebû Dülelf'in canı söz konusu olmasaydı bu durumu sineye çekmek zorunda olmayacağını da belirtmektedir. Kudret ve nüfuzuyla vezirlerin fevkinde bulunduğu bazı kaynaklarda ifade edilen, Abbâsî Devletinde Kâdilkudâtlık gibi dürüstlük gerektiren mühim bir

⁶⁴ Beyhakî, *age*, s. 215.

⁶⁵ Muhassin b. Ali Tenûhî, *Nişvârü'l-muhâdara ve Ahbârü'l-mizâkere*, haz. Abud Şalcı, Dar Sadr yay., Beyrut 1973, C. VII, s. 246.

⁶⁶ Ebulfazl Muhammed Beyhakî, *Tarih-i Beyhakî*, tashih: Ali Ekber Feyyaz, Firdevsi Üniversitesi yay., Meşhed 1383, s. 186-87.

⁶⁷ Beyhakî, *age*, İlim yay., s. 216-217; Kûhistânî, *Tercüme-i Ferec-i Ba'dez Şiddet*, C. II, s. 927.

⁶⁸ Beyhakî, *age*, İlim yay., s. 217; Kûhistânî, *age*, C. II, s. 927.

⁶⁹ Acem terimi sadece İranlılar için değil, Arap milliyetine mensup olmayanlar için kullanılırdı. Bkz.: Hasan Amîd, *Farhang-e Farsî-ye 'Amid*, Emir Kebir yay., Tahran 1379, C. II, s. 1427; Sa'îd Şartûnî, *İkrabu'l-mevârid*, Dârü'l-usve yay., Tahran 1416 h., C. III, s. 487. Nitekim Babür kendi hatıratında “*Arabların gayr-ı Araba acem dedikleri gibi, Hindistanlılar da gayr-ı Hindular için Horâsânî derler.*” demektedir.

⁷⁰ Beyhakî, *age*, s. 187; ayrıca bkz. Kûhistânî, *age*, C. II, s. 928.

⁷¹ Kûhistânî, *age*, C. 2, s. 927.

ABBÂSÎ DÖNEMİ MEVÂLÎ POLİTİKASININ GAZNELİ DÖNEMİNE YANSIMASI: AFŞİN ÖRNEĞİ

makamın vazifelerini icra etmekte olan Ahmed b. Ebî Du'âd'ın bu sözleri, Abbâsî halifesi el Mu'tasım dönemindeki mevâlî siyasetini en iyi şekilde yansıtmaktadır.

Ebû Dülef'i kurtarmak için bütün çabalarının boşa gitmekte olduğunu gören baş kadı Ahmed b. Ebî Du'âd, nihayet gerçek meramını Afşin'e açıklamıştır. Şayet Ebû Dülef'i kendisine bağışlarsa hem bu dünyada hem de ahirette muhakkak karşılığını alacağını bildirmiştir. Ancak az ileride görüleceği üzere Ebû Dülef'i alamayınca Afşin'i öldürülmeye layık bir yarı Müslim olarak nitelenmektedir. Yani Afşin'in Müslümanlığını, Ebû Dülef'i serbest bırakmasına bağladığı görülür. Aksi takdirde Afşin'e vadettiği iki dünya saadetini izah etmek mümkün görünmemektedir. Fakat Afşin bu teklifi kabul etmeyerek halife Mu'tasım'ın onu kendisine verdiğini ne kendisinin ne de başka birisinin geri almaya çalışmayacağına dair galiz yeminler ettiğini bildirmiştir. Ricasının Afşin tarafından reddedildiğinde aklından geçenleri: “*Ya Ahmed! Senin sözün ve mührün şark u garpta yürürlükte ve sen böylesi bir itten istihfâf görüyorsun.*” şeklinde aktarmaktadır. Ebî Du'âd, her defasında istek ve ricasının reddini kendisine yapılan bir küçümseme, tahkir veya saygısızlık olarak algılamakta olup, mevkiinden dolayı her isteğinin karşılanması arzusundadır. Nihayet halifenin isdâr edilmemiş fermanını, daha doğrusu kendi istek ve arzusunu halifenin emriymiş gibi yansıtmadan önce Ebû Dülef'i kurtarmak için son bir çaba daha gösterecektir. Son teşebbüsü kendi ağzından Beyhakî'nin eserine şu şekilde yansımıştır: “*Ayağa kalkarak (Afşin'in) başını öptüm. İcâbette bulunmadı. Eline yönelerek öpücük kondurduktan sonra baktı ki, öpmek üzere dizlerine doğru eğilmekteyim. Bana: bunu ne kadar sürdüreceksin? Vallahi eğer bin kez yeri dahi öpsen fayda etmez, isteğine icâbet bulamazsın dedi.*” Afşin'in bu cevabı mukabilinde büyük bir öfke neticesinde sabrının tükendiğini belirten baş kadı, kendi kendine: “*böylesine bir murdar ve yarı kâfir bana karşı istihfâfta bulunuyor ve gûzaf söyleyerek boş konuşuyor. Ben bunu çekmek zorunda mıyım?*” dediğini zikreder.⁷² Bilindiği gibi Afşin mahkemesi sırasında küfür ile itham edilmiş, özellikle baş kadı tarafından ona bu suç isnat edilmeye çalışılmıştı. Fakat bu hadise Afşin'in mahkemesinden önce cereyan ettiğine göre kadı Ahmed'in nezdinde onun “*murdar ve yarı kâfir*” bir şahıs olması manidardır. Ayrıca Ebî Du'âd'ın bu beyanatından, Afşin'in konuşmaları “*boş laf*”tan ibaret olup hiçbir hükmünün olmadığı da anlaşılmaktadır. Ahmed b. Ebî Du'âd yakın dostunu Afşin'in elinden kurtarmak için son sözünü şu şekilde dillendirmiştir: “*Senin iyiliğin için mertliğin hakkı neyse yerine getirdim ve söyledim. Fakat sen bana hürmet göstermedin. Hâlbuki biliyorsun halife ve onun senden büyük veya küçük bütün adamları bana hürmet gösterirler. Benim sözümün şarkta ve garpta nasıl geçtiğini de biliyorsun. Ama yine de rabbime şükürler olsun ki sen benim sözlerimi dinlemedin ve senin gibi bir adama karşı minnet borcum oluşmadı.*” Bu sözlerinden sonra halife Mu'tasım'ın hiçbir şekilde kendisinden bahsetmemesini tembihlemiş olmasına rağmen onun ağzından bir emri tebliğ etmiştir: “*Benim sözüm bitti. Artık Emirü'l-müminîn'in sözünü dinle: Kasım İclî'yi öldürme ve taarruzda bulunma. Onu derhal evine gönder, senin bu husustaki yetkin kaldırıldı. Eğer onu öldürürsen karşılığında kısas edileceksin.*” Bu şekilde Kadı Ahmed b. Ebî Du'âd, Halife Mu'tasım'ın verilmemiş emrini Afşin'e tebliğ ettikten sonra hilâfet sarayına dönmüştür.⁷³

Halife Mu'tasım'ın huzuruna çıkan baş kadı, Ebû Dülef'i kurtarmak için Afşin'e ne şekilde yalvardığından bahsederek: “*Yazıklar olsun bizim Müslümanlığımıza! Pis, murdar ve alçak bir gayr-ı müslimden bunları çeker olduk.*” demiştir. Afşin'le aralarında geçenleri halifeye anlatmış, özellikle Afşin'in başını, omuzunu ve elini öptükten sonra dizlerine doğru eğildiğini ve Afşin'in: “*Vallahi eğer bin kez yeri dahi öpsen fayda etmez*” dediğini aktarıncaya halife bu duruma çok öfkelenmiştir. Bu arada, daha halifenin buyurmadığı emrini Afşin'e ilettiğini anlatmadan Afşin halifenin huzuruna gelmiştir. Afşin halife Mu'tasım'dan Ahmed b. Ebî Du'âd'ın getirdiği emrin doğru olup olmadığını sorunca Mu'tasım da vermediği bir emrin ona tebliğ edilmiş olduğunu öğrenmiştir. Halife, Ebû Dülef'i öldürme yetkisini Afşin'e verirken ne kendisinin, ne de bir başkasının onu geri istemeyeceğine dair yemin etmiş olduğu halde, Kâdilkudâtın ilettiği mesajın kendisine ait olduğunu bildirmiştir. Bu sırada halife Mu'tasım'ın Afşin'e karşı sarf ettiği sözleri özelde halifenin, genelde ise dönem Araplarının “*acem*” şeklinde adlandırdıkları gayr-ı Arap unsuruna karşı bakış açısını yansıtmaktadır:

“Her ne kadar biz geçen akşam Kâsım (İclî) ile ilgili ricalarına icâbet ettiyse de, bilmelisin ki o adam bizim hanedanımıza hizmeti geçenlerdendir. Buna (verdiğimiz yetkiye) rağmen onu yanına çağırarak cân ve başla ona hizmet ederek minnettar kılmalıydın. Ona iyiliklerde bulunarak hilatlerle evine geri göndermen akıllıca bir davranış olurdu. Ama yapmadın. Sonra, Ebû Abdullah (Ahmed b. Ebî Du'âd)'ı rencide etmen her şeyden daha çirkin bir hareketti. Ancak herkes aslında ve cevherinde ne varsa ancak onu ortaya koyar; Arapların kılıç ve mızraklarından önce şey çektikten sonra Acem, Arabı nasıl sevsin?”⁷⁴

Afşin'in meyus bir şekilde halifenin huzurundan ayrılmasının ardından halife, baş kadı Ahmed b. Ebî Du'âd'a niçin vermediği bir emri tebliğ ettiğini sormuştur. Abbâsî Devleti baş kadısının cevabı: “*Bir Müslüman kanının dökülmesini doğru bulmadım. Allah buna karşılık bana iyilikte bulunacak; bu kadarcık yalandan dolayı ukubet etmeyecektir.*” şeklinde olmuştur. Halife Mu'tasım: “*Sen doğru olanı yaptın. Yüce Allah'a yemin ederim ki Afşin canını benim elimden kurtaramaz. O Müslüman değildir.*” sözleriyle kadı Ahmed'in yaptıklarını tasdik

⁷² Beyhakî, *Tarih-i Beyhakî*, s. 187.

⁷³ Beyhakî, *age*, s. 187-88.

⁷⁴ Beyhakî, *age*, s. 188-89.

etmiştir. Beyhakî'nin bu hadiseyle ilgili anlatımının devamında Mu'tasım'ın bir hâcibini göndererek Ebû Dülef'i Kâdılkudâtın evine aldırılmasından bahsedilmektedir.

SONUÇ

Emevîler döneminde uygulanan "Mevâlî" politikasının Abbâsiler zamanında yaygınlığını kaybettiye de devletin üst makamlarında gayr-ı Arap unsurlara karşı devam edildiği görülmektedir. Abbâsiler zamanında Türk ve Fars milliyetine mensup şahısların devletin üst kademelerinde idarî ve askerî görevlerde yükseldikleri görülür. Bu durum devletin üst kademelerinde görev yapmakta olan bazı Araplar tarafından kabullenemeyerek gayr-ı Arap unsurların ortadan kaldırılmalarına yönelik teşebbüslerine sebep olmuştur. Abbâsî Devletinin hizmetinde önemli mevkilere yükselmiş olan Ebû Seleme Hallâl, Ebû Müslim el-Horâsânî, Bermekî ailesi, Fazl b. Sehl ile Tâhir b. Hüseyin ve Afşin gibi şahısların birer bahaneyle bertaraf edilmeleri örnek gösterilebilir. Abbâsî Halifesi Mu'tasım zamanında başkumandanlık, âmillik ve valilik gibi görevler yürüten Afşin'in ortadan kaldırılma hadisesi, Abbâsî Devletinin mevâlî politikasını detaylı bir şekilde ortaya koyması bakımından önemli bir yere sahiptir. Onun bazı basit ithamlarla suçlanarak bir mahkeme neticesinde idam edilmeye çalışılması; idam edilmesine yetecek kadar delilin bulunmayışı sebebiyle ölüncüye kadar hapiste tutulması olayının perde arkası ile ilgili bilgiler, Gazneli Devleti bürokratlarından ve aynı zamanda tarihçi olan Ebû'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin tarafından *Târih-i Beyhakî* adlı eserinde inikâs ettirilmiştir.

Aslen Üsrûşeneli olan Afşin lakaplı Haydar b. Kavus, bölgeye hâkim Türk asıllı bir ailenin ferdi olup, herhangi bir cebrî muameleyle karşılaşmadan kendi irade ve isteğiyle İslamiyet'i kabul ederek Abbâsî Devleti'nin hizmetine girmiştir. Onun en büyük hizmeti hiç şüphesiz yirmi seneyi aşkın bir süre Abbâsî Devleti'ni meşgul eden ve derinden sarsan Bâbek-i Hurremî'nin isyanını bastırmak olmuştur. Ayrıca halife Mu'tasım'ın icra ettiği Amorium Seferi esnasında sadece kendi emri altında bulunan kuvvetlerle Bizans İmparatoru Teophilos'u Tokat civarında ağır bir hezimete uğratmış olması, seferin başarılı bir şekilde devam ettirilmesinde büyük bir amili teşkil eder. Dönemin tarihi kaynakları onun bu başarılarından övgüyle bahsettikleri gibi, Ebû Temmâm gibi meşhur şairler tarafından da methedilmiş bir şahsiyettir. Bu başarıları münasebetiyle bizzat halife Mu'tasım tarafından taçlandırılmış, Taberî'nin belirttiğine göre halife otuz milyon altın bağışlamıştır. Afşin'in başarılı faaliyetleri neticesinde şöhret, makam ve nüfuzunun artması, devletin üst kademelerinde bulunan Arap milliyetçilerinin haset ve kinlerini mucip olmuştur. Özellikle başlarında Arap ileri gelenlerinden olan Ebû Dülef el-İclî gibi nüfuzlu Arap ileri gelenleri Afşin'i halife Mu'tasım nezdinde kötülemeye başlamışlardır. Kaynakların Afşin'in ağzından aktardıklarına göre Ebû Dülef bir ara kendisinin müsadere ve katli için uğraşmış bir şahsiyettir. Afşin'in bu badireyi nasıl atlattığı hususunda kaynaklar herhangi bir bilgi aktarmamaktadır. Fakat Afşin ondan aynı şekilde intikam almak için Bâbek ve Amorium başarılarının akabinde ısrarla halife Mu'tasım'dan Ebû Dülef'in müsadere ve katli yetkisini talep etmiş ve nihayet bu hususta istediğini elde etmiştir. Fakat halife Mu'tasım Arapların tepkisinden çekinerek onu Afşin'in elinden kurtarmak üzere devletin baş kadısı Ahmed b. Ebî Du'âd'ı görevlendirir. Devrin vezirlerinden dahi daha muktedir ve nüfuzlu olduğu kaynaklar tarafından ifade edilen baş kadı, aynı zamanda Ebû Dülef'in kadim dostlarından biridir. O halife Mu'tasım'ın verilmemiş bir fermanıyla Ebû Dülef'i Afşin'in elinden kurtarmayı başarır.

Kâdılkudât Ahmed b. Ebî Du'âd'ın Afşin'le karşılaştığında olumlu veya olumsuz sarf ettiği sözlerin tamamı, mevâlî politikası çerçevesinde dönem Araplarının gayr-ı Araplara bakış tarzlarını açık bir şekilde ortaya koyan bir örneği teşkil eder. Afşin'in hasmını vermemekte direnmesi ve inadı baş kadıyı bir gayr-ı Arabın kendi isteklerine karşı gelmesi ve bu durumun tahammül edilemez olarak değerlendirilmesine neden olmuştur. Ayrıca baş kadı, halife Mu'tasım'ı da Afşin'in kendisine büyük saygısızlık ve hadsizlik yaptığını, onun Müslüman olamayacağı ve büyük bir cezayı hak ettiği hususlarında ikna etmiştir. Her halde Kadı Ahmed b. Ebî Du'âd bu hadiseden sonra Afşin'e karşı büyük bir kin beslemeye başlamış olmalı. O Afşin'in rakiplerinden olan Abdullah b. Tâhir gibi şahısların da desteğiyle sürekli halife nezdinde Afşin'i kötülemeye başlamıştır. Bu doğrultuda Afşin, aynı zamanda memleketi de olan valiliğini uhdesinde bulundurduğu Üsrûşene'ye gizlice silah ve para göndermekle suçlanmıştır. Ayrıca o Mâzyâr b. Kârin'in isyânında dahil olmakla da suçlanarak baş kadı Ahmed tarafından hazırlanan mahkemede yargılanmıştır. Esasında Abbâsî Devletine karşı isyân etmiş olan Mâzyâr'ın mahkemesi, daha ziyade Afşin'in yargılandığı bir mahkeme şeklini almıştır. Kadı, vezir ve Abdullah b. Tâhir gibi şahıslar tarafından mahkemede hazır bulundurulmuş şahitlerce Afşin, yukarıdaki suçlamalara ek olarak Üsrûşene'de bulunan iki Müslümana kötü muamelesi, İslami usuller dışında kesilmiş et tüketimi, evinde başka dine ait bir kitap bulundurması ve sünnetsiz olmakla itham edilmiştir. Kendisine yönelik suçlamalar ve ithamlara karşı delilleriyle birlikte verdiği cevapları ile bazı tenkitlere yukarıda işarette bulunulmuştur. Bazı kaynakların ifade ettikleri gibi onun Üsrûşene'ye gizlice para ve silah gönderdiğine dair bilgiler de gerçek dışı veya maksatlı yapılan bir itham olmalıdır. Zira Bâbek'e karşı kazandığı zaferin ardından bizzat halife Mu'tasım tarafından kendisine on milyon dirhem verilmiştir. Bu meblağın valiliğini yaptığı Üsrûşene'ye gönderilmesi gayet doğaldır. Gizlice silah göndermiş olması ise pek mantıklı görünmemektedir. Birincisi çuvala mızrak sığmaz, ikincisi ise zaten silah kullanmakta ve yapımında en mahir millet olan Mâverâünnehir Türkleri Irak'tan silah sevkiyatına ihtiyaç duymayacaktır. Bu hususla ilgili Câhiz'in eserinde kâfi derecede malumat yer alır.

ABBÂSÎ DÖNEMİ MEVÂLÎ POLİTİKASININ GAZNELİ DÖNEMİNE YANSIMASI: AFŞİN ÖRNEĞİ

Güç ve nüfuzu artmış olan Afşin'i idam ettirecek bir karar, Ebû Dülelf'in yakın dostu olan devletin baş kadısı tarafından oluşturulan mahkemeden çıkartılamamıştır. Bu nedenle baş kadı ve halife Mu'tasım Afşin'den sürekli yarı kâfir veya gayr-ı Müslim şeklinde bahsederek meseleyi kökten halletme yoluna gitmişlerdir. Hâlbuki Afşin kendi isteğiyle İslam dairesine girmiş olan bir şahıs olup, İslamiyet'in doğduğu bölgeye girmesinde de önemli rolü bulunmaktadır. Şayet halife ve baş kadı Ahmed b. Ebî Du'ad'ın, onun gayr-i müslim veya yarı kâfir olması hakkındaki görüşleri doğrusa bu durum, yirmi yılı aşkın bir süre Abbâsî Devletine isyân eden ve üzerine gönderilmiş hilâfet ordularını yenen Bâbek'i derdest ederken niçin söz konusu değildi. Afşin'in tek başına Dazimon Savaşında Bizans İmparatorunu hezimete uğratarak Amorium Seferinin başarılı bir şekilde sürdürülmesinde birinci derecede amil olurken, neden halife ve devletin Arap asıllı ayamı için her hangi bir problem teşkil etmeyip söz konusu bile edilmemiştir. Aksine bu hizmetleri mukabilinde başı taçlandırılmış ve misli görülmemiş bir biçimde milyonlarca altınla mükâfatlandırılmıştır. Her halde halife ve devletin ayamını endişelendiren husus onun gayr-ı müslim veya yarı kâfir olmasından ziyade, son başarıları neticesinde halk ve ordu mensupları içerisindeki artan sevgisi ve nüfuzu olmalıdır. Özellikle Afşin bir zamanlar kendi canına kastetmiş olan Arap ileri gelenlerinden olan Ebû Dülelf el-İclî'nin müsadere ve katli yetkisini halife Mu'tasım'dan alınca, hilâfetin baş kadısının sert tutumuyla yüzleşmiştir. Hâlbuki bir zamanlar Ebû Dülelf, Afşin'i müsadere ve katletmek için uğraşırken aynı devlet ayamı bu tutumlarını Ebû Dülelf'e karşı sergilememişlerdir. Ancak Afşin kendisine yapılmak isteneni uygulamaya koyunca birdenbire Ebû Dülelf'e karşı uygulanmak istenen durumun haksızlık olacağı görüşü ve Afşin'in ise küfür veya irtidatla ithamına sebep olmuştur. Bu arada şu soruya da cevap aramak lazım; Halife Mu'tasım, Ebû Dülelf'i istediğini yapabilmek üzere Afşin'e teslim etmiş, hiçbir surette ne kendisi geri isteyecek ne de bir başkasına geri aldirtmayacağına dair yemin etmişti. Mademki Ebû Dülelf kanı akıtılmaması gereken bir Müslümandı, niçin Afşin'in celladının eline verildi? Mademki Afşin yarı kâfir veya irtidat etmiş birisiydi, kâdilkudâtın belirttiği gibi kanının akması Allah tarafından beğenilmeyecek Ebû Dülelf niçin kendisine teslim edildi?

Gazneli Devleti bürokrat ve tarihçisi olan Beyhakî'nin meşhur eseri *Târih-i Beyhakî*'de Afşin, Kâdilkudât Ahmed b. Ebî Du'ad ve Halife Mu'tasım arasında Ebû Dülelf'i kurtarmak üzere cereyan etmiş olan konuşmalar, Abbâsî halifesi ve devletin Arap asıllı ayamının mevâlîye karşı bakış açısını en iyi şekilde yansıtmaktadır. Beyhakî'nin dışında bu hadiseye Kadı Muhassin Tenûhî, *Nişvâril-muhâdara* ve *el-Ferec Ba'deş-şidde* adlı eserlerinde de yer vermiştir. Beyhakî, Muhassin Tenûhî'nin vefatından bir yıl sonra, 385/995'te dünyaya gelmiştir. Bu hadise Beyhakî tarafından daha geniş, daha teferruatlı olarak aktetirilmişdir. Olay daha sonraki dönem müellifler tarafından da bazı farklılıklarla kaleme alınmaya devam etmiştir. Bunlardan biri de Hüseyin b. Es'ad-ı Dehistânî olup, *Tercüme-i Ferec-i Ba'dez Şiddet* adlı Farsça eserinde olaya yer vermiştir. Dehistânî'nin bu eseri Moğol hükümdarı Argun Han tarafından Horasan valisi olarak görevlendirilen İzzeddin b. Tâhir-i Zengî'ye takdim edilmiştir. Fakat yukarıda da değinildiği gibi Beyhakî bu hadiseyi Tenûhî'nin *el-Ferec Ba'deş-şidde* adlı eserinden değil, başka bir eserden almış olmalı. Nitekim Beyhakî bu hadiseyi *Târih-i Hülefâ*'dan aktardığını derç etmiştir.

 GTTAD	
Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>

KAYNAKÇA

- AMÎD, Hasan, *Farhang-e Farsî-ye 'Amîd*, Emir Kebir yay., Tahran 1379.
- ANONİM, *Mücmelü't-tevârih ve'l-kısas*, tashih: Meliküş-şü'erâ Bahar, Hâver yay., Tahran 1318.
- BEYHAKÎ, Ali b. Zeyd, *Târih-i Beyhak*, haz. Ahmed Behmenyar, Furugî yay., Tahran 1361.
- BEYHAKÎ, Ebülfazl Muhammed b. Hüseyin, *Târih-i Beyhakî*, haz. A. Ekber Feyyaz, İlim yay., Tahran 1374.
- BEYHAKÎ, Ebülfazl Muhammed, *Târih-i Beyhakî*, tashih: Ali Ekber Feyyaz, Firdevsî Üniversitesi yay., Meşhed 1383.
- CÜVEYNÎ, Atâ Melik, *Târih-i Cihângüşâ*, haz. Şahrüh Musevîyân, Destan yay., Tahran 1384.
- DİNEVERÎ, Ahmed b. Davûd, *Ahbâru't-tvâl*, (Farsçası: M. Mehdevî Dâmgânî), Ney yay., Tahran 1371.
- EMİN, Ahmed, *Zuhâ el-İslâm*, Telif ve el-Tercüme yay, Kahire 1933.
- GERDÎZÎ, Ebû Sa'id Abdulhay, *Zeynu'l-ahbâr*, haz. Rahim Rızazade, Asar ve Mefahir-i Farhangi yay., Tahran 1384.
- HABÎBÎ, Abdulhay, *Târih-i Afganistan Ba'd-ez İslâm*, Efsun yay., Tahran 1380.
- HAMEVÎ, Yâkût, *Mu'cemu'l-buldân*, Dar Sâdır yay., Beyrut 1994.
- HANDMÎR, Gıyâseddîn, *Habibu's-siyer*, haz. Debîr Siyâkî, Hayyam yay., Tahran 1380.
- ISFAHÂNÎ, Ebû'l-ferec, *El-agânî*, Daru'l-ihya yay., Beyrut 1994.
- İBNÜ'L-ESÎR, İzzeddin, *Târih-i Kâmil*, (Farsçası: Hamidrıza Ajir), Esatir yay., Tahran 1381.
- İBN-İ HALDÛN, Abdurrahman b. Muhammed, *el-İber (Târih-i İbn-i Haldûn)*, Farsçası: Abdulmuhammed Ayetî, Mutaleât-ı Farhangî yay., Tahran 1383.
- İBN-İ HALDUN, Abdurrahman b. Muhammed, *Târih-i İbn-i Haldun*, (Farsçası: A. Muhammed Ayeti), Tahkikat-ı Farhangi yay., Tahran 1363.
- KEHDÛYÎ, M. Kazım, *Edebiyât-ı Afganistan der-Edvâr-ı Kadîme*, İntişarat-ı Beynelmilelî yay., Tahran ş. 1384.
- KÛHİSTÂNÎ, Hüseyin b. Es'ad, *Tercüme-i Ferec-i Ba'dez Şiddet*, haz. İsmail Hâkimî, Bünyâd-ı Ferhang-ı İran yay., Tahran 1360.
- MAR'AŞÎ, Zahîruddîn, *Müntahabü't-tevârih*, Meclis kütüphanesi (Tahran) yazma no: 35919.
- MÜTERCİM, Kâsım b. Muhammed, *Kitabu Ahbâri'l-fereci Ba'de's-şidde*, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Yazma No: 1698.
- NARŞAHÎ, Ebûbekr Muhammed, *Târih-i Buhârâ*, haz. Muderris Razavi, Tus yay., Tahran 1363.
- NEŞRÎ, Mehmed, *Cihannümâ*, haz. Necdet Öztürk, Çamlıca yay., İstanbul 2008.
- SAFA, Zabihullah, *Târih-i Edebiyat der-İran*, Firdevs Yay., Tahran 1369.
- SEMERKANDÎ, Muhammed b. Ali Zahîrî, *Sindbâdnâme*, haz. M. Bâkır Kemaluddinî, Miras-ı Mektub yay., Tahran 1381.
- SENCERÎ, Ahmed b. Muhammed, *Manzaru'l-insân (Tercüme-i Vefeyâtu'l-a'yân)*, haz. Fatma Muderrisî, Urumiye Üniversitesi yay., Urumiye 1381.
- SIDDİKÎ, Gulamhusayn, *Cünbeşhâ-yı Dinî-yi İranî*, Pajeng yay., Tahran 1372.
- SİPEHSÂLÂR, Feridun b. Ahmed, *Risâle-i Sipehsâlâr*, haz. Said Nefisi, İkbâl yay., Tahran 1325.

**ABBÂSÎ DÖNEMİ MEVÂLÎ POLİTİKASININ GAZNELİ DÖNEMİNE YANSIMASI:
AFŞİN ÖRNEĞİ**

ŞARTÛNÎ, Sa'îd, *İkrabu'l-mevârid*, Dâru'l-usve yay., Tahran 1416.

TABERÎ, Muhammed b. Cerîr, *Târih-i Taberî*, (Farsçası: Ebû'l-kasım Payende), Esatir yay, Tahran 1380.

TENÛHÎ, Muhassin b. Ali, *el-Ferec Ba'de's-şidde*, haz. Abud Şalcî, Dar Sader yay., Beyrut 1978.

TENÛHÎ, Muhassin b. Ali, *Nişvâru'l-Muhâdara ve Ahbari'l-Muzâkere*, haz. Abud Şalcî, Dar Sadr yay., Beyrut 1973.

VEKÎ'U'L-KÂDÎ, Muhammed b. Halef, *Ahbâru'l-kudât*, Alem el-kitâb yay., Beyrut 2001.

YILDIZ, H. Dursun, *İslamiyet ve Türkler*, İlgi Kültür Sanat yay., İstanbul. 2015.

YUSUFÎ, Gulamhusayn, *Ebû Müslim Serdâr-ı Horâsân*, İlmi Farhangi yay., Tahran 1378.

ZARRÎNKÛB, Abdulhusayn, *Do Karn-e Sükût*, Emir Kebir yay., Tahran 1336.

ZECCÂCÎ, Hekîm Şems, *Hümâyûnnâme*, haz. Ali Pirniya, Farhangistan-ı Zebân ve Edeb-i Farsi yay., Tahran 1383.

ZEYDAN, Corci, *Târih-i Temeddün-i İslâmî*, (Farsçası: Ali Cevahir), Emir Kebir yay., Tahran 1372.